

Krzysztof Kołodziejczyk

krzysztof.kolodziejczyk@uwr.edu.pl

Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska, Uniwersytet Wrocławski

Państwowe zabytki architektury udostępnione do zwiedzania w Republice Czeskiej – analiza funkcjonowania

Słowa kluczowe: zabytki, zamki, pałace, Republika Czeska, udostępnienie

Abstrakt

Republika Czeska jest popularną destynacją turystyki kulturowej, która rozwija się w oparciu o wyjątkowo liczne zabytki architektury. Należą one do różnych podmiotów (państwo, stowarzyszenia, wspólnoty wyznaniowe, firmy i spółki, osoby prywatne), co przekłada się na sposób ich udostępniania. W niniejszym artykule skupiono się na funkcjonowaniu obiektów zabytkowych będących własnością państwa, tzn. pozostających w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków, ministerstw, władz wojewódzkich, gminnych lub miejskich. Zostały prześledzone dane statystyczne dotyczące ruchu turystycznego w zabytkach i działalności kulturalnej z nimi związanej, a także przeanalizowana bardziej szczegółowo oferta turystyczna obiektów zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków. Na wybranych przykładach zostały pokazane najbardziej popularne formy udostępnienia obiektów i ciekawsze zmiany w tym zakresie w ostatnich latach, ze szczególnym uwzględnieniem okresu transformacji ustrojowej i najnowszych przekształceń wynikających ze zmian koncepcji w muzealnictwie i sposobach funkcjonowania obiektów kulturalnych. Zabytki państwowe pełnią kluczową rolę, jeśli chodzi o krajoznawczy ruch turystyczny w Republice Czeskiej, umacniając nawet nieznacznie swoją pozycję względem innych form własności. Wydłużany jest czas otwarcia budowli, tworzone są nowe oferty przybliżające dziedzictwo, coraz liczniejsze są próby odpowiedzi na potrzeby rodzin z dziećmi czy osób niepełnosprawnych.

Wprowadzenie

Podstawą rozwoju turystyki kulturowej mogą być m.in. relikty archeologiczne, zabytki architektury, wyróżniające się instytucje kultury czy wydarzenia kulturalne [Mika 2008, s. 210–211; Mikos von Rohrscheidt 2008a, s. 31; Mikos von Rohrscheidt 2008b]. W każdym kraju czy regionie zestaw walorów przyciągających turystów kulturowych jest nieco inny, oddając specyfikę jego historii i kultury. W przypadku Republiki Czeskiej, która należy do znaczących destynacji turystyki kulturowej w Europie, decydujące znaczenie mają zabytki architektury, a przede wszystkim wyjątkowo liczne zamki i pałace [Navrátil, Pícha, Hřebcová 2010, s. 45; Vaško 2002]. Mówi się nawet, że kiedy do innych krajów turyści przybywają, żeby zobaczyć morze, to do Republiki Czeskiej jedzie się, by podziwiać „morze zabytków” [Kesner 2005, cyt. za: Vystoupil, Šauer 2012, s. 111]. W kraju według rejestru prowadzonego przez Narodowy Urząd ds. Zabytków (czes. *Narodní Památkový Ústav*) znajduje się ponad 40 000 zabytków nieruchomych⁷ [MonumNet b.r.w.; *Památkový katalog* b.r.w.], z których duża część jest udostępniona do zwiedzania, choć w wielu mieszczą się także urzędy, szkoły,

⁷ Dla porównania – w 2017 r. w Polsce znajdowało się 75 188 obiektów nieruchomych wpisanych o rejestrze zabytków na podstawie decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków, wśród których dominowały domy mieszkalne (22 388 obiektów), obiekty sakralne (12 204), zaś pałace i dwory (6 976) znajdowały się dopiero na czwartym miejscu po obszarach zielonych – parkach, ogrodach, alejach (7 287) [Kultura w 2017 r. 2018, s. 29].

instytucje kulturalne, domy pomocy społecznej lub pozostają własnością prywatną niedostępną dla ogółu społeczeństwa. Niemniej to zabytki architektury stanowią najważniejszy czynnik rozwoju turystyki w Republice Czeskiej, będąc najczęściej wybieranym celem wędrowek zarówno przez turystów krajowych, jak i zagranicznych [Vystoupil, Šauer 2012, s. 111].

Największe skupienia obiektów zabytkowych występują w miastach (na czoło wysuwa się oczywiście Praga), gdzie dodatkowo tworzone są miejskie rezerwaty zabytkowe (czes. *městská památková rezervace*; obecnie istnieje ich 40) i – nieco mniej rygorystyczne – miejskie strefy zabytkowe (czes. *městská památková zóna*; ustanowiono ich ponad 250⁸). Mnogość zamków i ich ruin oraz różnego typu rezydencji arystokratycznych powoduje jednak, że także tereny wiejskie są dość bogate w zabytki architektury, które często stanowią silny magnes przyciągający turystów do mniejszych miejscowości. W Republice Czeskiej można wskazać wiele wiosek, których egzystencja związana jest obecnie w bardzo dużym stopniu z obsługą turystów zwiedzających tamtejszy zamek czy pałac (np. Častolovice i Ratibořice u podnóża Gór Orlickich, Hrádek u Nechanic koło Hradca Králové, Sychrov koło Turnova czy Ploskovice koło Litoměřic). Jeśli chodzi o formy ochrony konserwatorskiej pojedynczych obiektów, to występują dwie kategorie – zdecydowana większość określana jest jako pamiątka kulturalna (zabytek kulturalny, ches. *kulturní památka*), zaś najcenniejszym obiektom nadaje się tytuł narodowej pamiątki kulturalnej (narodowego zabytku kulturalnego, ches. *národní kulturní památka*) [Vystoupil, Šauer 2012, s. 111]. Do tej bardziej prestiżowej kategorii należy ponad 300 obiektów⁹ położonych w około 200 miejscowościach. Wśród nich dominują zamki i pałace oraz zabytki sakralne. Jako najważniejsze dla rozwoju turystyki w Republice Czeskiej uznawanych jest około 60 dobrze zachowanych zamków, 100 ruin zamków, 200 pałaców i 40 wspomnianych wyżej miejskich rezerwatów zabytkowych [Hrala 2002, cyt. za: Navrátil, Pícha, Hřebcová 2010, s. 45].

O bogactwie zabytków architektury w obecnej Republice Czeskiej zdecydowały przede wszystkim niewielkie zniszczenia w czasie obu wojen światowych oraz ciągłość państwowa w ramach Austro-Węgier, dzięki czemu niektóre rody przez kilka wieków posiadały w swoich rękach te same rezydencje i majątki ziemskie. Utworzenie Czechosłowacji w 1918 r. to głównie efekt zabiegów politycznych, a nie militarnych. Podczas II wojny światowej zniszczeń było relatywnie niewiele, choć duża część wyposażenia ruchomego zamków i pałaców została przeniesiona w celu zabezpieczenia lub wywieziona poza granice kraju. Nie można jednak upraszczać, mówiąc, że na obecnych ziemiach czeskich w ogóle nie prowadzono walk. Walki partyzanckie, miejscami zaciekle, były prowadzone na Morawach, przede wszystkim w południowej części czeskich Beskidów. Wiele miejscowości padło ofiarą regularnych działań wojennych, jak np. prawie całkowicie zrównana z ziemią Osoblaha na czeskim Śląsku, przy obecnej granicy z Polską. W związku z tym w kwietniu i maju 1945 r. zniszczeniu uległy np. zamki i pałace w okolicach Opawy: Dobroslavce, Hrabyně, Třebivice, a także rezydencje w Odrách, Slezských Rudolticach i Sovincu [Łuczyński 2015, s. 16]. Wiele strat pod koniec wojny lub bezpośrednio po niej spowodowała też Armia Radziecka, która – przynajmniej czasowo – zajęła szereg zabytków (dowodzi tego np. historia pałaców w Děčínie [Kołodziejczyk 2016, s. 17–18] czy w Roudnicach nad Labem).

Znaczne straty przyniósł okres po II wojnie światowej, kiedy władze komunistyczne zwalczały religię, przejawy kapitalizmu i prywatnej własności ziemi. Wiele kościołów i klasztorów zostało pozbawionych wyposażenia, będąc przekształcane np. w muzea ateizmu lub regionalne albo – co było znacznie częstsze – w magazyny. Podobnie czyniono

⁸ W 2017 r. w Republice Czeskiej było 255 miejskich stref zabytkowych [*Památkový katalog*.r.w.].

⁹ W 2017 r. było 336 narodowych zabytków kulturalnych, z których najwięcej znajdowało się w Pradze (47), a na kolejnych miejscach znajdowały się Brno (9 zabytków) i Ołomuniec (5 zabytków) [*Památkový katalog*.r.w.].

z pałacami, które zostały w latach 1945–1950 upaństwowione [Łuczyński 2012, s. 19], po czym nadawano im funkcje administracyjne (np. siedziby zarządów państwowych gospodarstw rolnych lub miejscowych Rad Narodowych, jak w przypadku dworów w Unčovicach i Vranovej Lhocie oraz pałaców w Biskupicach u Jevička i Sleskich Rudolticach [por. Łuczyński 2015, s. 31, 199, 223, 245]), szkolne, mieszkaniowe lub magazynowe, rzadziej muzealne. Nad tymi przekształceniami czasem pieczę sprawowali jednak konserwatorzy czy historycy sztuki lub architektury, stąd zachowane elementy wyposażenia niejednokrotnie były inwentaryzowane i zabezpieczane w magazynach. W przypadku niektórych obiektów (najczęściej takich, które w okresie komunistycznym pełniły funkcje muzealne) pozwoliło to na przywrócenie dawnego wyposażenia, choć czasem trzeba było na to czekać aż do transformacji ustrojowej w latach 90. XX w. Jako przykład można wskazać pałac Hrubý Rohozec w Turnovie [por. Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 18–19; Łuczyński 2012, s. 75–79], który po II wojnie światowej stał się zwykłym muzeum z gablotami. Wyposażenie pomieszczeń zajętych na jego potrzeby zostało jednak zdeponowane w bezpiecznym miejscu, a wcześniej nie tylko je spisano, ale także w 1932 r. wykonano dokładną dokumentację zdjęciową pałacowych wnętrz. Pozwoliło to na odtworzenie ich wyglądu i obecnie rezydencję możemy podziwiać w pełni umeblowaną. Muzeum książki funkcjonowało od okresu powojennego w dawnym klasztorze cystersów w Žďárze nad Sázavou (część określana jako Zelená hora), który po sekularyzacji w 1784 r. został przekształcony w rezydencję magnacką. Placówka muzealna została zamknięta dopiero w 2014 r. (ze względu na przestarzałą formę wystawy), ale już we wcześniejszych latach równolegle oferowane było zwiedzanie częściowo wyposażonych wnętrz, które obecnie jest główną atrakcją wraz z otwartym niedawno Muzeum Nowej Generacji (czes. *Muzeum nové generace*). Z kolei w empirowym pałacu z lat 1802–1822 w Kačínie koło Kutnej Hory założono w 1950 r. muzeum rolnictwa. Funkcjonuje ono do dziś jako Muzeum Wsi Czeskiej, przy czym po 1995 r. rozszerzono ekspozycję o wystawy o warunkach życia różnych warstw społecznych na XIX-wiecznej wsi i przywrócono wyposażenie reprezentacyjnych wnętrz rezydencji, zaś wystawy związane z rolnictwem przeniesiono z parteru na pierwszą kondygnację. W magazyn został przykładowo przekształcony po II wojnie światowej późnobarokowy kościół św. Jana Nepomucena w Kutnej Horze, pochodzący z lat 1734–1754, z cennymi freskami na sklepieniu. Obecnie przywrócono w nim jednak wyposażenie i jest udostępniony do zwiedzania [Kołodziejczyk 2017, s. 94–95]. Trzeba jednak podkreślić, że pozbawianie umeblowania i wystroju nie dotyczyło wszystkich zabytków. Bardzo dużo rezydencji także w okresie komunistycznym było dostępnych do zwiedzania jako muzea wnętrz [por. np. Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990]. Z drugiej strony wiele zniszczonych rezydencji zostało w okresie komunistycznym wyburzonych (np. bardzo cenny pałac w Odrách w 1966 r., zaś w latach 70. i 80. XX w. pałace w Horní Heřmanicach, Nových Lublicích, Petrvaldzie, Vítkovie czy Štítnie, ten ostatni także bardzo wartościowy [Łuczyński 2015, s. 17; por. także: Musil, Plaček, Úlovec 2005]).

Przekształcenia polityczne związane z transformacją ustrojową na początku lat 90. XX w. otworzyły drogę do restytucji majątków upaństwowionych po II wojnie światowej [Łuczyński 2012, s. 21]. W kilku przypadkach skutkiem było zamknięcie dla społeczeństwa zabytków dotąd dostępnych (np. pałac Skalka we wsi Podbřezí na Pogórzu Orlickim, gdzie ostatnia restauracja wnętrz i ich wyposażenie z funduszy państwowych miały miejsce w 1988 r., zaś potomkowie ostatnich właścicieli odzyskali budowlę zaledwie cztery lata później [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 82–83; Łuczyński 2012, s. 171–173]). W wielu przypadkach utrzymywano jednak dotychczasową funkcję, tzn. nadal oferowane jest zwiedzanie wnętrz z historycznym wyposażeniem (np. zamek Střekov w Ústí nad Labem należący do Lobkowitzów, pałac Dobříš rodziny Colloredo-Mannsfeld, zamek Kost i pałac Karlova Koruna w Chlumcu nad Cidlinou w posiadaniu rodziny Kinský dal Borgo, pałace

Častolovice, Doubleby nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou i Nové Město nad Metují u podnóža Gór Orlickich należące do różnych rodów [por. Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 9–13, 24–28, 61–62, 79–80; Łuczyński 2012, s. 37–41, 51–53, 125–129, 165–169]). Co jednak ważne, część restytuowanych rezydencji, zaniedbanych w okresie komunistycznym, została odrestaurowana i nadano im funkcje turystyczne z ofertą zwiedzania wnętrz, gastronomią, a czasem także możliwością noclegu i organizacji imprez okolicznościowych. Jako przykłady takich pozytywnych zmian można wskazać pałace Potštejn, Kostelec nad Orlicí i Roudnice nad Labem. W pierwszym przypadku prawie całkowicie zrujnowany barokowy obiekt [por. Łuczyński 2012, s. 145–147] został w latach 2004–2006 odrestaurowany, ale elementy wyposażenia wnętrz są tylko w niewielkim stopniu związane z zabytkiem i miejscowością, gdyż pierwotny wystrój w większości uległ zniszczeniu lub rozproszeniu. Druga z wymienionych rezydencji, pochodząca z lat 1829–1833 i reprezentująca styl klasycystyczny (tzw. Nowy Pałac [por. Łuczyński 2012, s. 85–89]), była lepiej zachowana, gdyż w okresie komunistycznym mieściły się w niej biura ośrodka hodowli zarodowej [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 30]. Ród Kinskich odtworzył – na ile to było możliwe – pierwotny wystrój wnętrz, bazując na zachowanych fotografiach (udało się odzyskać wiele oryginalnych elementów wyposażenia). Rozległy barokowy pałac w Roudicach nad Labem, powstały w wyniku przebudowy romańskiej fortecy w latach 1652–1684, został zniszczony przez Armię Czerwoną. Prace restauratorskie potrwać jeszcze wiele lat (dotąd wymieniono dachy na trzech skrzydłach oraz odremontowano wieżę, galerię zamykającą czworobok założenia i kilka komnat), ale już obecnie rodzina Lobkowitzów we współpracy z władzami miejskimi udostępnia do zwiedzania część wnętrz, a także oferowane są degustacje wina tak w pałacowych piwnicach, jak i w ogrodzie. Część rezydencji, do których nie rościli sobie praw dawni właściciele, została sprzedana różnym osobom prywatnym, np. pałac w Rokytnicach v Orlických horách [Łuczyński 2012, s. 162]. W ramach restytucji wiele rezydencji odzyskał też kościół (np. pałac Mostovkoło Chebu w południowo-zachodnich Czechach, należący do Arcybiskupstwa Praskiego, w którym mieści się obecnie czterogwiazdowy hotel z restauracją). Okres po transformacji ustrojowej, a przede wszystkim początek XXI w., to także czas restauracji wielu zabytkowych obiektów należących do państwa.

Celem artykułu jest analiza funkcjonowania udostępnionych do zwiedzania zabytków architektury będących własnością państwa, tzn. pozostających w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków, ministerstw, władz wojewódzkich, gminnych lub miejskich. W tym celu zostały prześledzone dane statystyczne dotyczące ruchu turystycznego w zabytkowych budowlach i działalności kulturalnej w nich prowadzonej, a także przeanalizowana oferta turystyczna obiektów zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków. Na wybranych przykładach zostały pokazane najbardziej popularne formy udostępnienia zabytków i ciekawsze zmiany w tym zakresie z ostatnich lat. Czeska statystyka opracowywana przez Narodowy Ośrodek Informacyjny i Konsultacyjny dla Kultury (czes. *Národní informační a poradenské středisko pro kulturu*, w skrócie NIPOS), organizację pomocniczą związaną z Ministerstwem Kultury, obejmuje zabytki udostępnione do zwiedzania wyłącznie za odpłatnością, dzieląc je na trzy grupy: 1) pozostające w zarządzie państwowym (w praktyce jest to więc własność państwa), 2) zarządzane przez podmioty prywatne (najczęściej stanowią własność prywatną, choć są od tego wyjątki) oraz 3) administrowane przez organizacje społeczne, w tym kościoły (są to przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje, zaś stan własnościowy tych zabytków jest bardzo zróżnicowany). Przedmiotem analiz

w niniejszym artykule będą obiekty zaliczane do pierwszej kategorii, choć trzeba sobie zdawać sprawę, że obiekty należące do państwa mogą należeć też do pozostałych dwóch grup, ale są zarządzane przez inne podmioty. W praktyce większość analizowanych zabytków

stanowią zamki i pałace¹⁰, ponieważ zabytki sakralne – po pierwsze – relatywnie rzadko są udostępniane odpłatnie, po drugie – z reguły nie pozostają w zarządzie instytucji państwowych lub administracji państwowej. Trzeba też pamiętać, że przedstawiane w artykule dane dotyczą obiektów, których udostępnienie ma na celu pokazanie ich zabytkowego charakteru. Pomija się tu więc zabytki, będące w całości siedzibami muzeów lub galerii, które są ujmowane w czeskiej statystyce osobno [Kołodziejczyk 2017]. Ponadto, w artykule wykorzystano obserwacje autora poczynione w latach 2005–2018 podczas licznych podróży po Republice Czeskiej. Wsparciem dla analizy sposobu aktualizowania niektórych informacji była literatura fachowa i krajoznawcza, materiały promocyjne oraz źródła internetowe.

Znaczenie zabytków państwowych na tle innych form zarządzania

Wśród zabytków udostępnionych odpłatnie do zwiedzania zabytki państwowe stanowią zdecydowaną większość (tab. 1). Spośród 318 zabytków otwartych dla turystów w 2017 r. aż 214, czyli 67,30%, zaliczało się do tej kategorii, podczas gdy obiektów administrowanych przez podmioty prywatne lub społeczne było po nieco ponad 16%. Z interesującej nas grupy 120 obiektów było zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków, 4 – przez inne ministerstwa, 90 – przez władze wojewódzkie, gminne lub miejskie. Jeszcze większą przewagę miały zabytki państwowe, biorąc pod uwagę liczbę zwiedzających (70,12%) i elementy wyposażenia wnętrz, przy czym tylko takie, które także zostały uznane za zabytkowe (aż 96,42%). W tym ostatnim względzie wynika to z dominacji państwa (czy nawet monopolu w okresie komunistycznym), jeśli chodzi o inwentaryzację i warunki do magazynowania dawnych mebli, rzeźb, obrazów czy gobelinów. Wyposażenie wszystkich rezydencji zostało po II wojnie światowej upaństwowione, a po transformacji nie wszystkie rzeczy wróciły do pierwotnych właścicieli (część z nich tego w ogóle nie chciała, nie zawsze byli spadkobiercy, a czasem osoby prywatne nie miały odpowiednich warunków do przechowywania niektórych cenniejszych artefaktów). W związku z tym magazyny państwowe mają nadal znaczne zasoby różnego rodzaju elementów wystroju, które są niejednokrotnie wykorzystywane przy restauracji zamków i pałaców należących do państwa bądź są eksponowane lub zdeponowane w różnych muzeach. Nieco gorzej omawiana w artykule grupa zabytków wypada pod względem liczby zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek. W 2017 r. wartość ta wynosiła 46 363 osoby, podczas gdy w zabytkach zarządzanych społecznie była o około 10 000 osób wyższa (tab. 1). Oczywiście im więcej zwiedzających, tym wyższe przychody z biletów, choć trzeba też pamiętać o możliwych negatywnych skutkach zbyt dużego ruchu turystycznego w budowlach zabytkowych (obciążenie stropów, zużycie materiałów, przypadkowe uszkodzenia, akty wandalizmu). Stowarzyszenia czy fundacje wydają się efektywniej promować swoje obiekty, co przekłada się na liczbę zwiedzających. Przychody z biletów stanowią w ich przypadku ważną część dochodów, gdyż nie zawsze mogą liczyć na regularne dotacje jak instytucje państwowe. Wpływ na frekwencję ma szereg czynników, jak np. lokalizacja obiektu, jego dostępność komunikacyjna, popularność poszczególnych regionów kraju, ceny biletów wstępu itp. Istotnym czynnikiem obniżającym średnią liczbę zwiedzających w przeliczeniu na jeden obiekt może być też znaczne zróżnicowanie zabytków państwowych, których duża wartość historyczna, artystyczna lub naukowa niekoniecznie przekłada się na atrakcyjność wizualną

¹⁰ O zamkach i pałacach Republiki Czeskiej powstało bardzo wiele publikacji. Poza wspomnianymi już kilkakrotnie monografiami R.M. Łuczyńskiego [2012, 2015], dotyczącymi obszaru Sudetów, można wymienić szereg przeglądowych prac czeskich autorów [m.in. Brych, Rendek 2002; Brych, Rendek 2007; Durdík 2000; Hrubý, Paukrtová, Paukrt, Svoboda, Životská 1990; Kuthan 2001; Musil, Plaček, Úlovec 2005; Pavelec et al. 2014; Plaček 1996; Vlček 2001]. Pałacowe parki i ogrody przybliży z kolei opracowanie Otruby, Ptáčka i Švorca [2007].

i ruch turystyczny. Zdarzają się też cenne obiekty, do których dostęp jest wyraźnie utrudniony, jak np. kościół św. Wita w dawnej wsi Zahrádka, położony w strefie ochrony zbiornika wody pitnej. W efekcie jego wnętrza nie są regularnie udostępniane i ograniczony jest nawet dostęp do otoczenia świątyni. W zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków znajdują się też obiekty dopiero odrestaurowywane, udostępniane obecnie tylko w ograniczonym zakresie, np. kompleks szpitalny Invalidovna w Pradze (wzięty w administrację państwową zaledwie w 2018 r.) lub pałace Doksany i Uherčice (ten ostatni jest odrestaurowywany już kilkanaście lat po zniszczeniach dokonanych przez wojsko).

Tab. 1. Zabytki udostępnione odpłatnie do zwiedzania w Republice Czeskiej w 2017 r. – rola obiektów państwowych na tle obiektów pozostających pod inną formą zarządu

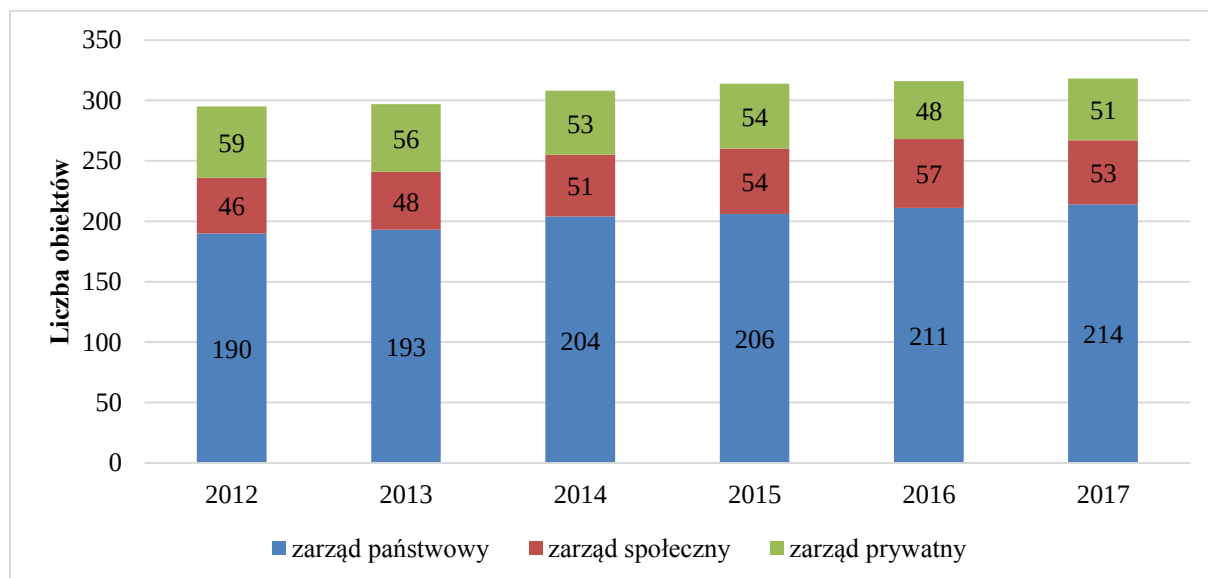
Wskaźnik	Liczba ogółem	W podziale na rodzaj podmiotu zarządzającego					
		administracja państwowa		podmioty prywatne		inne formy (m.in. stowarzyszenia)	
		liczba	udział (%)	liczba	udział (%)	liczba	udział (%)
Liczba zabytków	318	214	67,30	51	16,04	53	16,67
Liczba zwiedzających	14 148 578	9 921 631	70,12	1 249 772	8,83	2 977 175	21,04
Liczba zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek	44 492	46 363	-	24 505	-	56 173	-
Liczba zabytkowych elementów wyposażenia	1 130 068	1 089 660	96,42	35 475	3,14	4 933	0,44
Liczba wydarzeń kulturalnych w zabytkach, w tym:	13 889	11 678	84,08	1 108	7,98	1 103	7,94
wystawy	681	521	76,51	82	12,04	78	11,45
koncerty	1 490	1 054	70,74	111	7,45	325	21,81
przedstawienia teatralne	1 010	845	83,66	130	12,87	35	3,47
związane z ofertą zwiedzania zabytków, w tym nocne zwiedzanie obiektów	7 843	7 183	91,58	336	4,28	324	4,13
związane z tradycyjną kulturą ludową	290	205	70,69	68	23,45	17	5,86
inne	2 575	1 870	72,62	381	14,80	324	12,58
Uczestnicy wydarzeń kulturalnych w zabytkach, w tym:	4 473 376	3 207 557	71,70	702 700	15,71	563 119	12,59
wystawy	2 197 626	1 589 398	72,32	264 738	12,05	343 490	15,63
koncerty	354 044	247 265	69,84	50 345	14,22	56 434	15,94
przedstawienia teatralne	293 962	237 536	80,81	50 432	17,16	5 994	2,04
związane z ofertą zwiedzania	513 003	370 894	72,30	54 499	10,62	87 610	17,08

Wskaźnik	Liczba ogółem	W podziale na rodzaj podmiotu zarządzającego					
		administracja państwowa		podmioty prywatne		inne formy (m.in. stowarzyszenia)	
		liczba	udział (%)	liczba	udział (%)	liczba	udział (%)
zabytków, w tym nocne zwiedzanie obiektów							
związane z tradycyjną kulturą ludową	404 753	279 404	69,03	94 203	23,27	31 146	7,70
inne	709 988	483 060	68,04	188 483	26,55	38 445	5,41
Liczba wydanych publikacji lub katalogów	52	22	42,31	6	11,54	24	46,15

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Šilová, Lindnerová 2018, s. 29

Zabytki państwowe w 2017 r. dominowały nad pozostałymi dwoma kategoriami także pod względem liczby organizowanych wydarzeń kulturalnych i osób w nich uczestniczących – odpowiednio 84,08% i 71,70% (tab. 1). Widać więc, że imprezy były dość liczne, ale średnio przyciągnęły relatywnie mniej uczestników w przeliczeniu na jedno wydarzenie (zarząd państwowy – 275 osób, prywatny – aż 634 osoby, społeczny – 511 osób¹¹). Biorąc pod uwagę poszczególne rodzaje wydarzeń, pod względem liczby imprez zabytki państwowe wyróżniały się w organizacji przedstawień teatralnych (83,66% ogółu) oraz – drobnych z reguły – atrakcji związanych z samym zwiedzaniem obiektu (91,58%), do czego zalicza się m.in. pokazy tańca dawnego, występy muzyków grających na dawnych instrumentach lub w stylizowanych strojach, pokazy walk rycerskich, scenki z życia zamkowego lub dworskiego, oprowadzanie tematyczne, także przez przewodników w przebraniach, jak również nocne zwiedzanie z przewodnikiem, coraz popularniejsze w ostatnich latach. To ostatnie może przyjmować formę rozrywkową, skierowaną przede wszystkim dla dzieci (np. zwiedzanie z duchem lub zjawą), ale też całkiem poważną, gdy chodzi o zwrócenie uwagi na specyficzny nastrój obiektu po zmierzchu, grę świateł lub po prostu widowiskową iluminację. Z reguły nocne zwiedzanie ma charakter okazjonalny (np. podczas Nocy Muzeów), co ma swoje uwarunkowania techniczne (głównie potrzeba odpowiedniego oświetlenia wnętrza, co nie zawsze jest łatwe w zabytkowych budowlach). W 2017 r. zabytki państwowe utrzymywały zdecydowaną dominację (80,81%) pod względem liczby osób uczestniczących w przedstawieniach, ale przewaga w drugiej z wymienionych wyżej kategorii (wydarzenia towarzyszące zwiedzaniu) była już nieco mniejsza na korzyść przede wszystkim obiektów w zarządzenie społecznym. W przypadku pozostałych rodzajów wydarzeń udział zabytków państwowych, zarówno jeśli chodzi o liczbę imprez, jak i osób w nich uczestniczących, oscylował około 70%. Trzeba pamiętać, że działalność kulturalna w obiektach zabytkowych zależy nie tylko od aktywności osób nimi zarządzających, ale także od warunków lokalowych i dostępności potencjalnych wykonawców, stąd przewagę mają te z nich, które są położone w większych miastach lub w ich okolicy, zwłaszcza takich, w których działają szkoły artystyczne (np. występy podczas zwiedzania zabytków często są elementem wakacyjnej praktyki) [Šilová, Lindnerová 2018, s. 27]. Jedyną cechą, pod względem której analizowana grupa obiektów nie dominowała w 2017 r., była liczba wydawanych publikacji (tab. 1). Osiągnęły one odsetek 42,31% ogółu wydawnictw, zajmując drugie miejsce po zabytkach administrowanych przez organizacje społeczne (46,15%).

¹¹ Wysokie liczby uczestników w przeliczeniu na jedno wydarzenie wynikają z masowości wielu imprez, np. festyny, koncerty plenerowe, w których może uczestniczyć kilka lub nawet kilkanaście tysięcy osób.

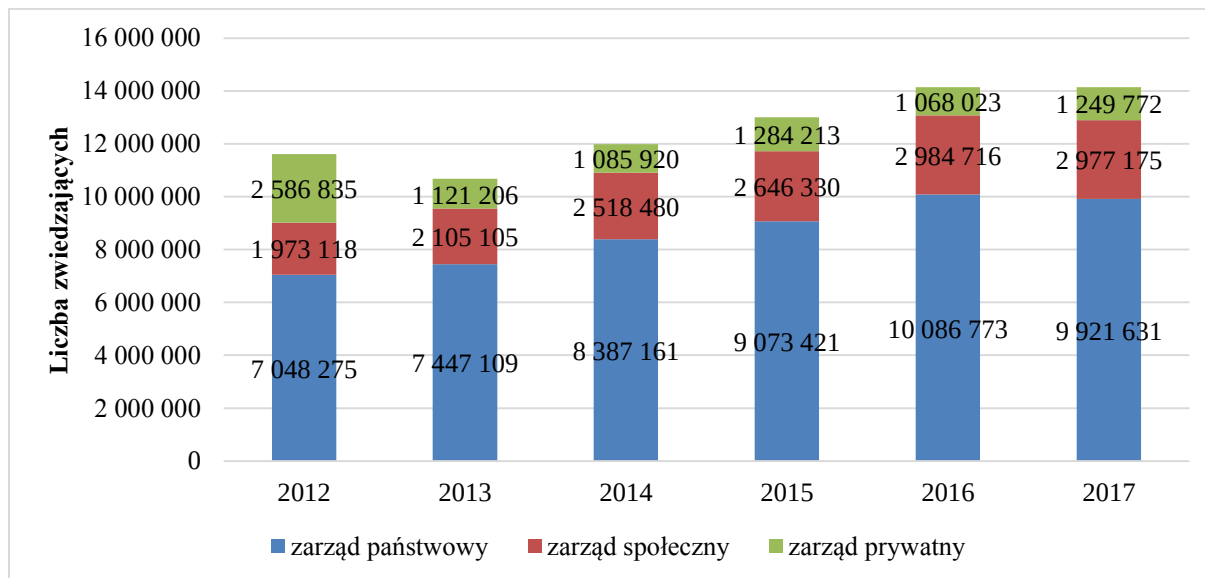

Ryc. 1. Udział obiektów pozostających w zarządzie państwowym na tle innych form administracji wśród zabytków udostępnionych odpłatnie do zwiedzania w latach 2012–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Památkové objekty 2016... b.r.w., s. 5–8; Šilová, Lindnerová 2018, s. 30–33*

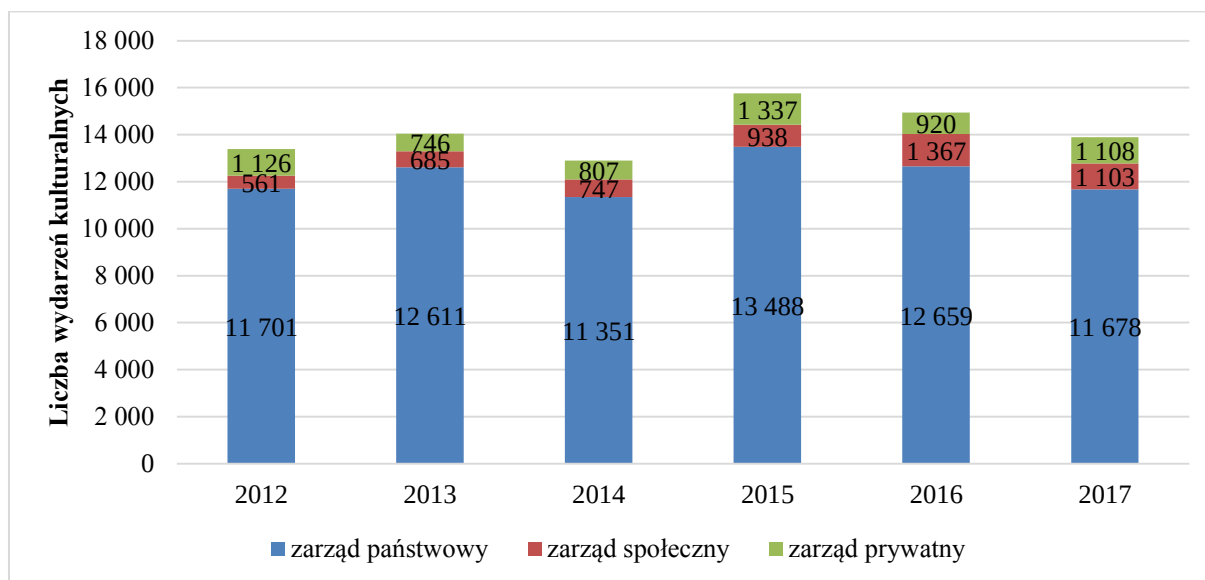
Obiekty zarządzane przez instytucje państwowe na przestrzeni lat utrzymują swoją dominującą rolę na tle innych sposobów administrowania zabytkami udostępnionymi do zwiedzania (ryc. 1–4). Oczywiście w okresie komunistycznym państwo miało w tym zakresie monopol, ale także po transformacji ustrojowej jego rola jest znacząca i w ostatnich latach nawet się nieznacznie umacnia po spadku znaczenia w latach 90. XX w. To właśnie na tamten czas przypadł okres najintensywniejszej restytucji majątków, a ponadto społeczeństwo – poruszone losem wielu niszczących zabytków – powoływało różne organizacje, które miały na celu ich ochronę i restaurację. W efekcie dość licznie udostępniane były obiekty posiadające inne formy zarządu niż państwowy. Jednak w ostatnich latach władze państwowe różnego szczebla z dość dużymi sukcesami pozyskują fundusze na remonty zabytków, co pozwala na otwieranie dla turystów kolejnych obiektów historycznych, a nawet przejmowanie niektórych rezydencji (najczęściej chodzi o przejęcie przez władze miejscowości obiektu zarządzanego dotąd społecznie). W 2012 r. spośród ogółu zabytków udostępnionych odpłatnie do zwiedzania 64,41% było własnością państwową, natomiast w 2017 r. – 67,30% (ryc. 1). Liczba obiektów tego typu sukcesywnie zwiększała się ze 190 do 214. Wyraźniejszy wzrost odnotowano w przypadku liczby zwiedzających – w tym samym przedziale czasu udział wzrósł z 60,72% do 70,12%, choć na poziomie nieco poniżej 70% utrzymywał się już od 2013 r., osiągając najwyższą wartość w 2016 r. (71,33%), kiedy to zabytki państwowe odwiedziła rekordowa liczba osób – ponad 10 mln (ryc. 2). W 2017 r. odnotowano nieznaczny spadek w tym względzie i frekwencja wyniosła ponad 9,9 mln. Dość zmienna w poszczególnych latach była liczba wydarzeń kulturalnych organizowanych w udostępnionych zabytkach (ryc. 3). W ostatnim czasie zarówno dla ogółu zabytków, jak i dla tych będących własnością państwową, była ona najwyższa w 2015 r. (odpowiednio 15 763 oraz 13 488 wydarzeń, co stanowiło 85,57% ogółu). W analizowanym okresie pod względem liczby imprez obiekty państwowe miały najniższy udział w 2017 r. – 84,08%, a najwyższy w 2013 r. – 89,91%. Na dość stałym poziomie (około 3 mln) utrzymuje się natomiast liczba uczestników wydarzeń kulturalnych organizowanych w zabytkach państwowych (ryc. 4). Dość duże zmiany odnotowywane są za to w obiektach pozostających

w zarządzie prywatnym i społecznym, zwłaszcza porównując 2012 i 2013 r. oraz 2014 i 2015 r., co przekłada się na udział zabytków zależnie od formy administracji. Udział obiektów państwowych w tym względzie był najwyższy w 2013 r. – 78,75%, zaś najniższy w 2012 r. – 70,80%. W 2017 r. wartość ta wyniosła 71,70%, co odpowiadało najwyższej w analizowanym okresie liczbie uczestników – 3 207 557 osób.

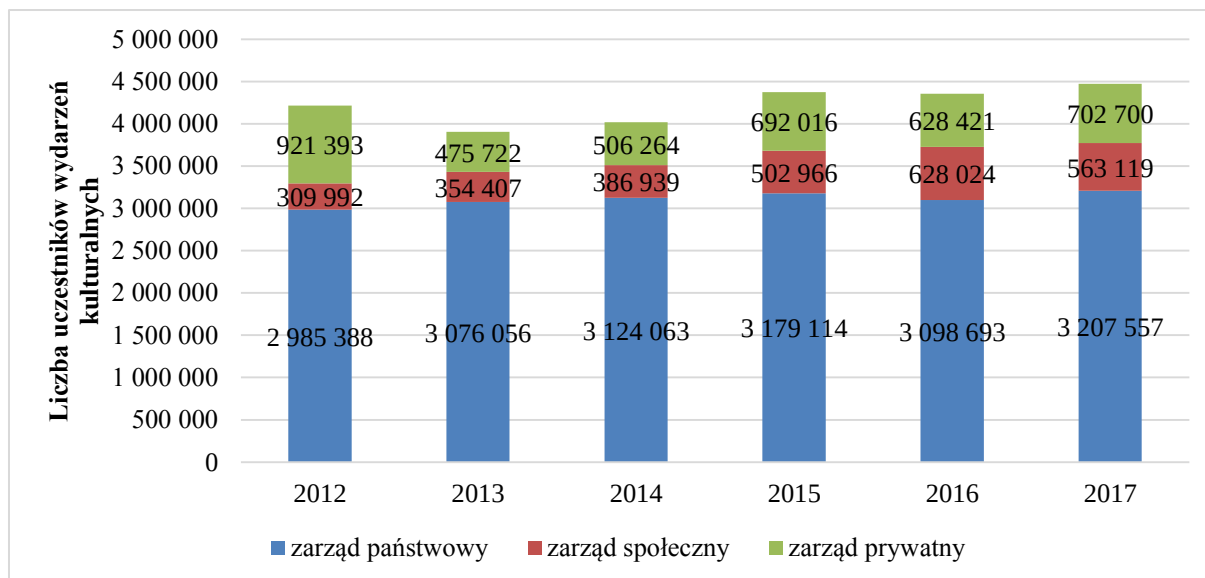
Ryc. 2. Udział obiektów pozostających w zarządzie państwowym na tle innych form administracji pod względem zwiedzających zabytki udostępnione odpłatnie do zwiedzania w latach 2012–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Památkové objekty 2016... b.r.w., s. 5–8; Šílová, Lindnerová 2018, s. 30–33*

Ryc. 3. Udział obiektów pozostających w zarządzie państwowym na tle innych form administracji pod względem liczby wydarzeń kulturalnych organizowanych w zabytkach udostępnionych odpłatnie do zwiedzania w latach 2012–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Památkové objekty 2016... b.r.w., s. 5–8; Šílová, Lindnerová 2018, s. 30–33*

Ryc. 4. Udział obiektów pozostających w zarządzie państwowym na tle innych form administracji pod względem uczestników wydarzeń kulturalnych organizowanych w zabytkach udostępnionych odpłatnie do zwiedzania w latach 2012–2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Památkové objekty 2016...* b.r.w., s. 5–8; Šílová, Lindnerová 2018, s. 30–33

Analiza czasowa i przestrzenna funkcjonowania zabytków państwowych

Jak zaznaczono powyżej, w latach 2012–2017 liczba udostępnionych do zwiedzania obiektów zabytkowych należących do państwa wzrosła ze 190 do 214 (wzrost o 12,63%), podobnie liczba osób je zwiedzających z 7 048 275 do 9 921 631 (wzrost aż o 40,77%), choć najwyższą wartość (10 086 773 osoby) osiągnięto w 2016 r. (tab. 2, por. ryc. 1 i 2). Ponieważ przyrost liczby odwiedzających był szybszy niż przyrost liczby obiektów, w analizowanym okresie zwiększała się także liczba zwiedzających przypadających na jeden zabytek – z 37 096 do 46 363 osób (wzrost o 24,98%), przy czym także zaznaczył się pewien spadek między 2016 a 2017 r. (tab. 2). Oczywiście jest to wartość średnia i w Republice Czeskiej znajdują się zarówno zabytki odwiedzane przez kilkadziesiąt tysięcy osób rocznie, jak i takie, do których zagląda kilkadziesiąt zainteresowanych (por. tab. 6). Nieco inaczej zmieniała się liczba zabytkowych elementów wyposażenia zamków czy pałaców. Co prawda wartość w 2017 r. jest wyższa niż w 2012 r., ale największy przyrost miał miejsce między 2012 a 2013 r., w 2014 r. nastąpił wyraźny spadek, po czym obserwujemy systematyczny wzrost, ale już znacznie słabszy niż na początku analizowanego okresu (tab. 2). Trzeba jednak pamiętać, że ostatnia z analizowanych charakterystyk wynika przede wszystkim z przepływu artefaktów między magazynami i zabytkowymi budowlami na czas organizacji różnych wystaw czasowych lub zmiany aranżacji wnętrz i niekoniecznie przekłada się na bogactwo oferty i jej atrakcyjność (przynajmniej w opinii standardowego turysty, nieposiadającego wykształcenia z dziedziny historii sztuki). Niemniej wzrost liczby zabytkowych elementów wyposażenia w latach 2012–2017 wyniósł zaledwie 8,91%, był więc niższy nie tylko od przyrostu liczby zwiedzających, ale nawet od przyrostu liczby udostępnionych obiektów, czyli statystycznie w 2017 r. w każdym z zabytków na turystów czekało mniej obrazów, mebli, dywanów czy bibelotów niż w 2013 r. Warto jednak podkreślić, że budowle państwowe i tak zgromadziły zdecydowaną większość tego typu obiektów. Przykładowo w zabytkach zarządzanych przez podmioty prywatne w 2017 r. znajdowało się 35 475 zabytkowych elementów wyposażenia, zaś w tych pozostających pod zarządem społecznym – tylko 4 933 artefaktów

(najprawdopodobniej wartość ta nie uwzględnia jednak majątku kościelnego). Jednocześnie, odnosząc się do omawianej wyżej liczby zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek, to ostatnia grupa obiektów przewyższała zabytki państwowe, przyciągając statystycznie do każdej budowli 56 173 zwiedzających (w przypadku obiektów prywatnych wartość ta wynosiła tylko 24 505 osób [Šilová, Lindnerová 2018, s. 29]). Widać więc, że chociaż liczba zabytkowych elementów wyposażenia w statystycznym zabytku administrowanym przez instytucje państwowe uległa zmniejszeniu, to i tak była to wartość wyraźnie wyższa niż w obiektach podlegających innym formom zarządu.

Tab. 2. Zabytki państwowe udostępnione odpłatnie do zwiedzania i działalność w nich prowadzona w latach 2012–2017

Wskaźnik	Wartości w poszczególnych latach					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba zabytków	190	193	204	206	211	214
Liczba zwiedzających	7 048 275	7 447 109	8 387 161	9 073 421	10 086 773	9 921 631
Liczba zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek	37 096	38 586	41 114	44 046	47 805	46 363
Liczba zabytkowych elementów wyposażenia	1 000 482	1 140 126	1 047 198	1 052 267	1 063 904	1 089 660
Liczba wydarzeń kulturalnych w zabytkach, w tym:	11 701	12 611	11 351	13 488	12 659	11 678
wystawy	474	463	522	547	529	521
koncerty	945	1 035	901	963	1 031	1 054
przedstawienia teatralne	753	1 178	864	949	991	845
związane z ofertą zwiedzania obiektów, w tym nocne zwiedzanie obiektów	7 899	8 023	7 476	9 288	8 535	7 183
związane z tradycyjną kulturą ludową	188	139	241	155	227	205
inne	1 442	1 773	1 347	1 586	1 346	1 870
Uczestnicy wydarzeń kulturalnych w zabytkach, w tym:	2 985 388	3 076 056	3 124 063	3 179 114	3 098 693	3 207 557
wystawy	1 570 810	1 590 124	1 649 166	1 495 831	1 606 073	1 589 398
koncerty	231 618	250 329	249 095	232 204	261 572	247 265
przedstawienia teatralne	115 354	242 997	200 106	221 421	246 561	237 536
związane z ofertą zwiedzania obiektów, w tym nocne zwiedzanie obiektów	429 635	383 754	400 097	446 144	347 610	370 894
związane z tradycyjną kulturą ludową	149 174	126 425	262 840	231 789	253 085	279 404
inne	488 797	482 427	359 881	551 725	383 792	483 060

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Památkové objekty 2016... b.r.w., s. 6; Šilová, Lindnerová 2018, s. 31.

Pewne wahania dotyczą liczby wydarzeń kulturalnych odbywających się w zabytkach państwowych oraz ich charakteru i formy. W analizowanym okresie największą ich liczbę

zorganizowano w 2015 r., zaś najmniejszą – w 2014 r. (tab. 2, por. ryc. 3). W 2017 r. było to 11 678 wydarzeń, co było drugą najniższą wartością w ostatnich latach. W każdym roku wśród tych imprez największe znaczenie mają te, które w jakichś sposób związane są z ofertą zwiedzania obiektów, z oprowadzaniem po nich, ale niestanowiące standardowej, dostępnej cały czas oferty. Zaliczane jest tu m.in. nocne odkrywanie zabytków. To właśnie wahania liczby wydarzeń związanych z ofertą zwiedzania odpowiadały w głównej mierze za zmiany ogólnej liczby imprez (najwięcej było ich w 2015 r. – 9 288 wydarzeń, co stanowiło 68,86% ogółu; w 2017 r. było to 7 183 wydarzeń, czyli 61,51% ogółu). Z innych rodzajów wydarzeń dość dużą częstotliwość miały koncerty i przedstawienia teatralne. Relatywnie niewielka jest liczba imprez związanych z tradycyjną kulturą ludową, co wiąże się z małą liczbą skansenów lub innych zabytków związanych bezpośrednio ze środowiskiem wiejskim na tle obiektów rezydencjonalnych i zabytków miast. Liczba ta jednak wzrosła w latach 2012–2017 o 9,04%. Wahania liczby uczestników wydarzeń kulturalnych w zabytkach są mniejsze niż w przypadku liczby imprez (tab. 2, por. ryc. 4). Utrzymywała się ona w okolicach 3 mln osób, osiągając najwyższą wartość w 2017 r. – 3 207 557 osób (wzrost o 7,44% względem 2012 r., kiedy liczba ta była najniższa na tle ostatnich lat). Inne są też relacje między rodzajami wydarzeń. W każdym roku najwięcej osób odwiedzało wystawy czasowe, zaś wydarzenia związane z ofertą zwiedzania obiektów znajdowały się na drugim miejscu. Warto zwrócić uwagę, że – choć liczba wydarzeń związanych z tradycyjną kulturą ludową utrzymuje się w analizowanych latach na dość niskim poziomie – wyraźnie rośnie liczba ich uczestników, osiągając najwyższą wartość w 2017 r. (279 404 osób, 8,71% ogółu), odnotowując wzrost względem 2012 r. aż o 87,30%. W 2014 i 2017 r. liczba osób biorących udział w tego typu imprezach była nawet wyższa niż słuchaczy dość licznych przecież koncertów. Wynika to przede wszystkim z plenerowego charakteru wydarzeń związanych z kulturą ludową, co pozwala zgromadzić w jednym miejscu i czasie dość dużo ludzi.

Ciekawych informacji dostarcza analiza przestrzenna zabytków państwowych udostępnionych odpłatnie do zwiedzania i ich działalności. W 2017 r. spośród 214 obiektów tego typu najwięcej znajdowało się w Ústeckim (32), Jihomoravskim (31) i Středočeskim kraju (24), czyli na północnym zachodzie Czech, południowych Morawach i w centralnych Czechach (tab. 3). Najmniejsza zaś ich liczba była w Karlovarskim (4) i Olomouckim kraju (8), a także w Pradze (9), która w podziale administracyjnym Republiki Czeskiej określana jest jako miasto wydzielone, traktowane na równi z województwami (czes. *krajami*). W pozostałych województwach znajdowało się od 10 do 20 udostępnionych zabytków państwowych. Zupełnie inaczej kształtują się dane dotyczące liczby zwiedzających. Pomimo dość małej liczby zabytków na czoło wysunęła się tu Praga (prawie 3 mln zwiedzających w 2017 r., ponad dwukrotnie więcej niż Jihočeský kraj, obejmujący południowe Czechy, który był na drugim miejscu), stąd była ona też niekwestionowanym liderem pod względem liczby zwiedzających przypadających na jeden zabytek z wartością 323 469 osób (prawie pięciokrotna przewaga nad Jihočeskim krajem, który pod tym względem także zajął drugie miejsce). Wynika to oczywiście z dominującej roli stolicy w międzynarodowym ruchu turystycznym w Republice Czeskiej (np. w 2008 r. jej udział w liczbie turystów zagranicznych w kraju wynosił aż 60,9% i był wyższy niż w przypadku Londynu czy Budapesztu [Vystoupil, Šauer 2012, s. 129]). Biorąc pod uwagę liczbę zwiedzających, pozytywnie wyróżniły się jeszcze Jihomoravský i Středočeský kraj (odpowiednio trzecie i czwarte miejsce), zaś negatywnie – kraje Karlovarský, Moravskoslezský, Vysočina i Olomoucký, co przynajmniej w pierwszym przypadku może dziwić, biorąc pod uwagę także relatywnie dużą rolę tego regionu w przyjazdach turystów zagranicznych (7,1% w 2008 r., druga najwyższa wartość po Pradze [Vystoupil, Šauer 2012, s. 129]). Mała liczba zwiedzających w Moravskoslezskim kraju może wynikać z jego peryferyjnego położenia i przemysłowego charakteru, zaś w przypadku Vysočiny – z niewielkiego znaczenia

w zagranicznej turystyce przyjazdowej (w 2008 r. najniższy udział spośród wszystkich województw – 0,8%, choć był nieco wyższy – 5,5% – jeśli chodzi o turystykę krajową [Vystoupil, Šauer 2012, s. 129]). W każdym z czterech wyżej wymienionych województw wpływ ma też oczywiście relatywnie niewielka liczba udostępnionych zabytków. O kolejności województw pod względem liczby zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek decydują proporcje pomiędzy liczebnością zabytków i frekwencją. Ústecký kraj przy największej w Republice Czeskiej liczbie zabytków cechuje się relatywnie małą liczbą zwiedzających, stąd najmniejsza w kraju ich liczba przypadająca na jeden zabytek (tylko 12 855 osób). Podobna sytuacja dotyczy Plzeńskiego kraju, zaś odwrotna (mało zabytków, dużo zwiedzających) – poza wspomnianą Pragę – Libereckiego, Královéhradeckiego, Pardubického i Zlínského kraju (dwa pierwsze województwa mają dość duże znaczenie w krajowym ruchu turystycznym, dwa pozostałe – umiarkowane).

Tab. 3. Liczba zabytków państwowych udostępnionych odpłatnie do zwiedzania i osób je zwiedzających oraz wysokość związanych z tym przychodów w poszczególnych województwach Republiki Czeskiej w 2017 r.

Województwo	Liczba			Przychody ze sprzedaży biletów wstępu do zabytków państwowych	
	zabytków państwowych	osób zwiedzających zabytki państwowe	osób zwiedzających w przeliczeniu na jeden zabytek	w tysiącach Kč	w Kč w przeliczeniu na jednego zwiedzającego
Hlavní město Praha	9	2 911 223	323 469	595 699,4	204,62
Středočeský kraj	24	1 093 393	45 558	100 101,2	91,55
Jihočeský kraj	19	1 307 513	68 816	128 364,8	98,17
Plzeňský kraj	20	403 992	20 200	23 774,7	58,85
Karlovarský kraj	4	122 858	30 715	10 989,6	89,45
Ústecký kraj	32	411 361	12 855	19 761,3	48,04
Liberecký kraj	13	564 061	43 389	38 330,3	67,95
Královéhradecký kraj	10	369 688	36 969	19 674,0	53,22
Pardubický kraj	10	373 819	37 382	22 205,3	59,40
Kraj Vysočina	11	242 321	22 029	14 093,6	58,16
Jihomoravský kraj	31	1 219 423	39 336	95 544,1	78,35
Olomoucký kraj	8	253 406	31 676	20 715,0	81,75
Zlínský kraj	12	434 885	36 240	29 680,8	68,25
Moravskoslezský kraj	11	213 688	19 426	7 801,5	36,51
Razem	214	9 921 631	46 363	1 126 735,6	113,56

Uwagi: Dane dotyczące przychodów ze sprzedaży biletów nie zostały dostarczone przez wszystkie instytucje, są więc trochę zaniżone

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Šilová, Lindnerová 2018, s. 34

Z frekwencją wyraźnie korespondują przychody ze sprzedaży biletów wstępu do zabytków państwowych (tab. 3). Biorąc pod uwagę wartości bezwzględne, nie dziwi,

że liderem jest Praga, zaś na kolejnych miejscach znajdują się Jihočeský, Středočeský i Jihomoravský kraj z wartościami odpowiednio 4,5-krotnie, prawie sześciokrotnie i ponad sześciokrotnie niższymi. Są to regiony bądź najbogatsze z zabytki, bądź popularne wśród turystów, zwłaszcza krajowych (w 2008 r. udział tych trzech województw w krajowym ruchu turystycznym wynosił odpowiednio 10,3%, 7,9% i 11,9%, zajmując odpowiednio drugie, siódme i pierwsze miejsce [Vystoupil, Šauer 2012, s. 129; por. także Navrátil, Pícha, Hřebcová 2010, s. 46]). W przypadku Středočeského kraju wpływ na dość dobry wynik może mieć dodatkowo bliskość Pragi, co pozwala na podwyższenie cen biletów za wstęp¹². Województwo to bowiem w 2017 r. mogło się pochwalić wyższymi przychodami niż Jihomoravský kraj, choć frekwencja w jego przypadku była niższa. Podobna zależność zauważalna jest w przypadku województw cechujących się najniższymi liczbami zwiedzających i przychodami z biletów. Pod względem pierwszej cechy najgorszy wynik miał Karlovarský kraj, zaś Moravskoslezský był na przedostatnim miejscu, ale już w przypadku drugiej cechy kolejność była odwrotna. Świadczy to o statystycznie niskich cenach biletów za wstęp w województwie położonym na pograniczu północnych Moraw i Śląska. Dowodzi tego najniższa w Republice Czeskiej wysokość przychodów w przeliczeniu na jednego zwiedzającego (tylko 36,51 korony czeskiej, Kč), ponad 5,5 razy niższa niż w Pradze i ponad 2,5 razy niż w przypadku Středočeského i Jihočeského kraju (tab. 3). Dość wysokimi jednostkowymi przychodami odznaczają się z kolei Karlovarský, Olomoucký i Jihomoravský kraj.

Dość zróżnicowana jest w poszczególnych województwach skala działalności kulturalnej prowadzonej w zabytkach państwowych (tab. 4). W 2017 r. zarówno pod względem liczby wydarzeń, jak i po przeliczeniu ich na jeden obiekt, na pierwszym miejscu znajdował się Olomoucký kraj, przy czym zdecydowaną przewagę miały tam imprezy związane z ofertą zwiedzania obiektów, w tym zwiedzanie nocne (aż 93,31% ogółu). Na drugim miejscu, uwzględniając liczbę wydarzeń, znalazł się Středočeský kraj, ale ze względu na dużą liczbę udostępnionych zabytków drugi wskaźnik przyjął tam już niższą wartość (trzecie miejsce). Wyróżniły się także Královéhradecký kraj (trzecie miejsce pod względem liczby wydarzeń i drugie po przeliczeniu na jeden zabytek) oraz Ústecký kraj (odpowiednio czwarte i piąte miejsce). Praga nie mogła pochwalić się wielką liczbą wydarzeń kulturalnych, ale – w związku z małą liczbą zabytków państwowych – w przeliczeniu na jeden obiekt zajęła czwarte miejsce. Przeglądając się poszczególnym rodzajom imprez, można zauważyć, że pod względem przedstawień teatralnych wyróżnił się Jihočeský kraj. Ma to związek m.in. z działalnością teatru pałacowego w Českém Krumlovie, zaliczanego do jednych z najlepiej zachowanych tego typu budowli z okresu baroku. Wiele koncertów odbywało się w pałacach Pragi oraz Středočeského, Ústeckého i Jihočeského kraju. Jeśli chodzi o wydarzenia powiązane ze zwiedzaniem obiektów, z jednej strony są województwa z bardzo dużą ich liczbą (Olomoucký, Královéhradecký i Středočeský kraj), z drugiej – tylko z pojedynczymi (Karlovarský i Zlínský kraj). Frekwencja na wydarzeniach kulturalnych generalnie odpowiada ich liczbie w poszczególnych województwach, choć są od tego pewne wyjątki (tab. 5). Praga w związku ze swoją generalną popularnością znalazła się na pierwszym miejscu, choć pod względem liczby imprez nie była w ścisłej czołówce, podobnie jak Jihočeský kraj, który

¹² Podobną prawidłowość widać też w przypadku cen noclegów. W 2008 r. w regionie otaczającym Pragę średnia cena za noc była trzecią najwyższą w Republice Czeskiej po Pradze i regionie turystycznym obejmującym zachodnioczeskie uzdrowiska. Była też wyższa od wartości średniej dla całego kraju [Vystoupil, Šauer 2012, s. 117]. Warto też podkreślić, że w wielu zabytkach w Středočeskim kraju znaczną część zwiedzających stanowią obcokrajowcy, np. w zamku Karlštejn w latach 2000–2006 ich odsetek wahał się między 36,44% a 46,79%, zaś w pałacu Konopiště w tym samym okresie między 25,35% a 36,86%. Bardzo dużo zagranicznych turystów zwiedza też Kutną Horę, czego wyrazem jest ich wysoki udział wśród zwiedzających Vlašskýdvůr (aż 74,57% w 2003 r.), Hrádek (aż 35,11% w 2000 r.) i Kamennýdvůr (aż 38,16% w 2003 r.) [Ullmannová 2007, s. 35, 40, 45–47].

uplasował się na drugim miejscu. Pomimo dużej liczby wydarzeń niewielką frekwencją może pochwalić się Olomoucký kraj, który znalazł się na miejscu czwartym od końca. Biorąc pod uwagę uczestnictwo w poszczególnych rodzajach imprez, to dysproporcje są znacznie mniejsze niż w przypadku liczby wydarzeń. Najpopularniejsze pod tym względem są wystawy, przede wszystkim organizowane w Pradze. Stolica zajmuje też pierwsze miejsce, jeśli chodzi o frekwencję na koncertach, a drugie – na przedstawieniach teatralnym. Pod względem tej ostatniej cechy dominuje Jihočeský kraj, co potwierdza znaczenie wspomnianego wyżej teatru w Českim Krumlovie. W przypadku Vysočiny dziwi zarówno mała liczba imprez związanych z tradycją wiejską, jak i minimalne uczestnictwo w nich (najniższy wynik w Republice Czeskiej), gdyż to właśnie w tym – typowo rolniczym – województwie, znajduje się kilka skansenów budownictwa ludowego.

Tab. 4. Działalność kulturalna prowadzona w zabytkach państwowych udostępnionych odpłatnie do zwiedzania w poszczególnych województwach Republiki Czeskiej w 2017 r.

Województwo	Liczba wydarzeń ogółem	Liczba wydarzeń ogółem w przeliczeniu na jeden zabytek	Liczba wydarzeń według ich charakteru					
			wystawy	koncerty	przedstawienia teatralne	związane z ofertą zwiedzania obiektów, w tym nocne zwiedzanie obiektów	związane z tradycyjną kulturą ludową	inne
Hlavní město Praha	737	81,89	52	149	97	59	3	377
Středočeský kraj	2 061	85,88	63	141	97	1 381	14	365
Jihočeský kraj	718	37,79	56	136	260	55	22	189
Plzeňský kraj	577	28,85	49	72	114	183	39	120
Karlovarský kraj	38	9,50	4	3	0	16	2	13
Ústecký kraj	1 307	40,84	79	142	62	663	23	338
Liberecký kraj	475	36,54	21	54	26	178	19	177
Královéhradecký kraj	1 601	160,10	12	72	17	1 459	5	36
Pardubický kraj	174	17,40	13	29	36	54	25	17
Kraj Vysočina	196	17,82	23	74	23	57	2	17
Jihomoravský kraj	631	20,35	54	86	63	334	13	81
Olomoucký kraj	2 782	347,75	23	28	26	2 596	23	86
Zlínský kraj	132	11,00	32	36	17	20	5	22
Moravskoslezský kraj	249	22,64	40	32	7	128	10	32
Razem	11 678	54,57	521	1 054	845	7 183	205	1 870

Źródło: Šílová, Lindnerová 2018, s. 37

Tab. 5. Uczestnicy wydarzeń kulturalnych organizowanych w zabytkach państwowych udostępnionych odpłatnie do zwiedzania w poszczególnych województwach Republiki Czeskiej w 2017 r.

Województwo	Liczba uczestników ogółem	Liczba uczestników według charakteru wydarzeń					
		wystawy	koncerty	przedstawienia teatralne	związane z ofertą zwiedzania obiektów, w tym nocne zwiedzanie obiektów	związane z tradycyjną kulturą ludową	inne
Hlavní město Praha	517 047	238 577	44 842	34 127	12 486	5 050	181 965
Středočeský kraj	333 943	133 718	33 377	22 042	50 886	34 669	59 251
Jihočeský kraj	340 511	166 318	14 795	89 456	7 347	38 240	24 355
Plzeňský kraj	243 225	153 131	8 887	13 644	16 205	20 991	30 367
Karlovarský kraj	12 478	6 634	220	0	617	1 044	3 963
Ústecký kraj	275 551	126 999	16 688	6 730	30 173	62 129	32 832
Liberecký kraj	275 441	170 388	9 757	6 978	20 542	30 853	36 923
Královéhradecký kraj	173 672	73 392	7 515	15 023	47 341	5 032	25 369
Pardubický kraj	164 174	65 371	16 128	20 702	26 483	23 280	12 210
Kraj Vysočina	105 238	50 266	35 646	3 840	10 123	623	4 740
Jihomoravský kraj	283 342	171 481	26 179	11 806	29 922	8 436	35 518
Olomoucký kraj	158 660	38 557	11 383	7 829	74 913	8 747	17 231
Zlínský kraj	237 684	175 234	12 793	3 339	22 637	11 807	11 874
Moravskoslezský kraj	86 591	19 332	9 055	2 020	21 219	28 503	6 462
Razem	3 207 557	1 589 398	247 265	237 536	370 894	279 404	483 060

Žródlo: Šilová, Lindnerová 2018, s. 37

Tab. 6. Zabytki udostępnione odpłatnie do zwiedzania z największą liczbą zwiedzających w 2017 r., w tym zabytki państwowe, które wyróżniono *kursywą* (dla porównania dane z 2016 r.)

Miejsce (2017)	Obiekt	Liczba zwiedzających (2017)	Miejsce (2016)	Liczba zwiedzających (2016)
1.	<i>Zamek Praski (Pražský hrad); o. Praha 1</i>	2 216 192	1.	1 917 428
2.	<i>Zamek i pałac Český Krumlov; o. Český Krumlov</i>	466 429	4.	428 844
3.	<i>Pałac Lednice; o. Brěclav</i>	437 783	3.	430 406
4.	Kostnica-Kościół cmentarny Wszystkich Świętych (Kostnice-Hřbitovní kostel Všechnvatých); o. Kutná Hora	431 444	5.	376 713
5.	<i>Ratusz Staromiejski (Staroměstská radnice); o. Praha 1</i>	377 552	2.	867 753
6.-7.	x	x	x	x
8.	<i>Pałac Hluboká nad Vltavou; o. České Budějovice</i>	295 608	8.	293 699
9.	Pałac Dětenice; o. Jičín	277 136	12.	238 347
10.-11.	x	x	x	x

Miejsce (2017)	Obiekt	Liczba zwiedzających (2017)	Miejsce (2016)	Liczba zwiedzających (2016)
12.	<i>Zamek Karlštejn; o. Beroun</i>	228 159	9.	268 532
13.	<i>Ratusz Nowomiejski (Novoměstská radnice); o. Praha 2</i>	222 967	16.	191 087
14.	<i>Klasztor Velehrad; o. Uherské Hradiště</i>	201 366	x	x
15.	<i>Pałac Loučeň; o. Nymburk</i>	182 695	19.	144 740
16.	<i>Arcybiskupi pałac i ogrody Kroměříž; o. Kroměříž</i>	182 477	15.	207 230
17.	<i>Palác Konopiště; o. Benešov</i>	173 870	17.	150 947
18.	<i>Zamek Loket, o. Sokolov</i>	150 213	20.	132 898
19.	<i>Zamek Šlasko-Ostrawski (Slezskostravský hrad); o. Ostrava</i>	139 836	32.	96 699
20.	x	x	x	x
21.	<i>Loreta, Praga; o. Praha 1</i>	128 723	22.	124 752
22.	<i>Palác Sychrov; o. Liberec</i>	121 643	21.	126 980
23.	<i>Palác Valtice; o. Břeclav</i>	116 086	18.	147 356
24.	<i>Katedra Wniebowzięcia NMP i św. Jana Chrzcziciela (Katedrála Nanebevzetí Panny Marie a sv. Jana Křtitele); o. Kutná Hora</i>	115 795	31.	97 990
25.	<i>Zamek Trosky; o. Semily</i>	112 148	27.	109 722
26.	<i>Zamek Bouzov; o. Olomouc</i>	111 601	23.	117 744
27.	<i>Szpital Kuks (Hospital Kuks); o. Trutnov</i>	110 810	26.	105 913
28.	<i>Palác Telč; o. Jihlava</i>	109 425	33.	93 350
29.	<i>Palác Buchlovice; o. Uherské Hradiště</i>	98 611	29.	98 072
30.	<i>Zamek Český Šternberk; o. Benešov</i>	89 474	39.	77 401
31.	x	x	x	x
32.	<i>Palác Červená Lhota; o. Jindřichův Hradec</i>	81 567	37.	80 495
33.	<i>Zespół budowli ludowych (Soubor lidových staveb) Vysočina; o. Chrudim</i>	81 523	41.	74 217
34.	<i>Palác Žleby; o. Kutná Hora</i>	80 499	38.	77 475
35.	<i>Zamek Pernštejn; o. Brno-venkov</i>	80 344	24.	114 288
36.	<i>Zamek Veveří; o. Brno</i>	80 322	30.	98 037
37.	<i>Zamek Buchlov; o. Uherské Hradiště</i>	79 453	35.	81 839
38.	<i>Palác Vranov nad Dyjí razem z ruiną zamku Nový Hrádek u Lukova; o. Znojmo</i>	78 777	45.	65 663
39.	<i>Narodowa stadnina koni (Národní hřebčín) Kladruby nad Labem; o. Pardubice</i>	77 347	67.	46 251
40.	x	x	x	x
41.	<i>Zamek i pałac Bečov; o. Karlovy Vary</i>	74 438	42.	70 365
42.	<i>Zamek Bítov ; o. Znojmo</i>	72 960	43.	69 392
43.	<i>Zamek i pałac Jindřichův Hradec; o. Jindřichův Hradec</i>	72 302	50.	60 268
44.	<i>Zamek Křivoklát; o. Beroun</i>	70 659	28.	100 247
45.	<i>Palác Ratibořice; o. Náchod</i>	69 344	34.	82 041
46.	x	x	x	x
47.	<i>Zamek Bezděz; o. Česká Lípa</i>	67 965	44.	67 961
48.	<i>Palác Děčín kaplice Thunów; o. Děčín</i>	67 261	46.	64 794
49.	<i>Klasztor Góra Matki Boskiej (Kláster Hora Matky Boží); o. Ústí nad Orlicí</i>	60 135	?	9 729

Miejsce (2017)	Obiekt	Liczba zwiedzających (2017)	Miejsce (2016)	Liczba zwiedzających (2016)
50.	<i>Zamek Valdštejn; o. Semily</i>	58 939	55.	54 525
51.	x	x	x	x
52.	<i>Zamek Svojanov; o. Svitavy</i>	57 040	54.	54 696
53.	<i>Zamek Rabí; o. Klatovy</i>	56 636	47.	61 644
54.	<i>Zamek Landštejn; o. Jindřichův Hradec</i>	54 936	62.	49 742
55.	<i>Pałac Dobříš; o. Příbram</i>	54 637	63.	49 257
56.	<i>Pałac Opočno; o. Rychnov nad Kněžnou</i>	54 615	53.	56 835
57.	<i>Zamek Kašperk; o. Klatovy</i>	54 109	51.	59 387
58.	<i>Znojenské podzemí (Znojenské podzemí), o. Znojmo</i>	53 452	x	x
59.	<i>Zamek Rožmberk; o. Český Krumlov</i>	53 434	48.	61 613
60.	<i>Zamki Točník a Žebrák, o. Beroun</i>	52 589	70.	44 182
61.	<i>Pałac Frýdlant, o. Liberec</i>	50 150	52.	59 298

Uwagi: o. – okres (odpowiednik polskiego powiatu), zachowano czeską pisownię nazw miejscowości; x – zarządca obiektu nie wyraził zgody na publikację danych (dotyczy to najczęściej obiektów prywatnych lub kościelnych); ? – ranga niemożliwa do ustalenia (brak danych). Dla wybranych obiektów poza tłumaczeniem nazwy na język polski zamieszczono też formę używaną w języku czeskim. Podkreślono obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturalnego UNESCO, czasem będące częścią większego kompleksu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Památkové objekty 2016... b.r.w., s. 15; Šílová, Lindnerová 2018, s. 40*

W ostatnich latach kolejność poszczególnych zabytków pod względem liczby zwiedzających nie ulega zasadniczym zmianom. Zdecydowaną większość wśród tych najliczniej odwiedzanych stanowią zabytki państwowe (tab. 6). W 2017 r. wśród 61, które mogły pochwalić się więcej niż 50 000 zwiedzających, było ich aż 41 (67,21%). Liderem ze zdecydowaną przewagą nad innymi był Zamek Praski, który odwiedziło ponad 2,2 mln osób¹³. Na drugim miejscu, z ponad 4,5-krotnie mniejszą liczbą zwiedzających, znalazł się zamek i pałac w Českim Krumlovie, na trzecim – pałac w Lednicach, wchodzący w skład Lednicko-Valtickiego zespołu pałacowo-parkowego (co ciekawe rezydencja w Valticach zajęła dopiero 23. miejsce), zaś na piątym – Ratusz Staromiejski w Pradze (tu zwiedzających było prawie sześć razy mniej niż w Zamku Praskim). W czołówce znajdują się obiekty uwzględnione na Liście Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturalnego UNESCO, choć wpis nie zawsze gwarantuje dużą liczbę zwiedzających. Wśród najliczniej odwiedzanych zabytków znajdują się, co prawda jeszcze inne zabytki historycznego centrum Pragi, pałac w Telči, rezydencja w Kroměříżu oraz katedra Wniebowzięcia NMP i św. Jana Chrzciciela w Kutnej Horze, ale próżno szukać innych obiektów z listy: pałacu w Litomyšlu, kościoła św. Jana Nepomucena w Žďarze nad Sázavou, bazyliki i dzielnicy żydowskiej w Třebíču, kolumny Trójcy Świętej w Olomuńcu, willi Tugendhatów w Brnie i wioski Holašovice (częściowo wynika to z niewielkiej powierzchni zabytków i limitowanej liczby zwiedzających, jak w przypadku willi Tugendhatów). Do najbardziej popularnych zabytków państwowych należą przede wszystkim zamki i pałace, zwłaszcza te wyjątkowo malowniczo położone (np. zamki Karlštejn, Trosky czy Bítov), bogato wyposażone (np. pałace Lednice, Hluboká nad Vltavou, Sychrov, Buchlovice, Vranov nad Dyjí) lub szczególnie ważne bądź ciekawe ze względów historycznych (np. zamek Rožmberk, zamek i pałac Bečov nad Teplou,

¹³ Dla porównania z atrakcjami w Polsce warto podać, że oddziały Państwowych Zbiorów Sztuki mieszczące się na Wzgórzu Wawelskim odwiedziło w 2015 r. 1,53 mln osób, Zamek Królewski w Warszawie – 670 tys. osób, zamek w Malborku – 462 tys. osób, a zamek Książ – 288 tys. osób [Kruczek 2017].

pałace Ratibořice i Frýdlant). Ale w czołówce znaleźć też można obiekty pełniące kiedyś funkcje inne niż rezydencjonalna – szpital Kuks, zespół budowli ludowych na Vysočinie (trzy skanseny) i narodową stadninę koni Kladruby nad Labem. Porównując kolejność zabytków w 2017 i 2016 r., trudno zauważyć znaczące zmiany. Można tylko zwrócić uwagę na dość wyraźny awans Zamku Śląsko-Ostrawskiego, wspomnianych wyżej: kompleksu budowli ludowych w regionie Vysočina i narodowej stadniny koni w Kladrubach nad Labem, a także m.in. zamków Křivoklát, Točnicki Žebrák oraz zamku i pałacu Jindřichův Hradec. Znaczniejszy spadek liczby zwiedzających w 2017 r. w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano z kolei m.in. w przypadku Ratusza Staromiejskiego w Pradze, zamków Pernštejn i Křivoklát oraz pałacu Ratibořice (tab. 6).

Zabytki zarządzane przez Narodowy Urząd ds. Zabytków

Już w lipcu 1945 r. władze Czechosłowacji dokonały przeglądu skonfiskowanych lub znacjonalizowanych rezydencji, by w ciągu trzech następnych lat wybrać 100 najcenniejszych zamków i pałaców (z przyczyn ideologicznych pominięto obiekty sakralne), które otrzymały status państwowych (czes. *státníhřady a zámky*)¹⁴. Miały one służyć celom kulturalnym, głównie jako muzea, najczęściej muzea wnętrz. W późniejszym okresie liczba ta zwiększyła się do 133, a znalazły się wśród nich także m.in. klasztory. Inwentaryzacja została zakończona w 1952 r. i zarząd nad tymi najcenniejszymi zabytkami przejęła Narodowa Komisja Kultury [Łuczyński 2012, s. 19]. Obecnie większość z nich znajduje się w administracji Narodowego Urzędu ds. Zabytków, który przejął funkcje wyżej wymienionej komisji. Liczba obiektów w stosunku do okresu komunistycznego uległa zmniejszeniu przede wszystkim w wyniku restytucji majątków, pojawiły się jednak także zabytki wcześniej niezaliczane do tej kategorii, np. Invalidovna w Pradze, Willa Stiassni w Brnie czy Kopalnia Michał w Ostrawie. W 2018 r. w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków pozostawało 111 zabytków lub ich zespołów (tab. 7)¹⁵. Ich charakter jest bardziej zróżnicowany niż po II wojnie światowej, gdyż uwzględnione zostały także m.in. kościoły, architektura ludowa czy zabytki techniki. Utrudnia to nieco porównywanie obiektów, gdyż większe jest teraz zróżnicowanie ich wielkości i formy. Mimo tego postarano się dokonać analizy, w jakim zakresie te zabytki są udostępniane do zwiedzania (liczba tras zwiedzania, okres otwarcia dla ruchu turystycznego, dostępność dla osób niepełnosprawnych) oraz jaka jest dodatkowa oferta (stała oferta dla dzieci, oferta gastronomiczna i noclegowa dostępna bezpośrednio w obiekcie lub na terenie danego zespołu zabytków). Jeśli chodzi o trasy zwiedzania, to podzielono je na główne (zasadnicze), wiodące przez reprezentacyjne pokoje w przypadku zamków i pałaców lub główne wnętrza odpowiadające funkcji w przypadku pozostałych rodzajów zabytków, oraz dodatkowe, które np. udostępniają pomieszczenia gospodarcze lub techniczne, bądź w inny sposób uzupełniające podstawową ofertę.

¹⁴ W niniejszym artykule pojęcie zabytków państwowych ujmowane jest szerzej, obejmując obiekty będące własnością lub w zarządzie szeregu instytucji różnych szczebli władzy państwowej, m.in. ministerstw, władz województw, gmin i miejscowości.

¹⁵ *Abecedníseznam...*[b.r.w.] w 2018 r. wymieniał 111 takich obiektów, choć według statystyk dla 2017 r. [Šilová, Lindnerová 2018, s. 27] było ich 120. Różnica zapewne wynika nie tyle ze zmian własnościowych lub organizacyjnych, tyle z różnego sposobu zliczania zespołów budynków, ewentualnie w pierwszym źródle pominięto obiekty w ogóle nieudostępniane jeszcze do zwiedzania, choć pozostające w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków.

Tab. 7. Sposób udostępnienia i dodatkowa oferta zabytków zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków (stan na 2018 r.)

Województwo	Nazwa obiektu i lokalizacja	Liczba tras zasadniczych (po reprezentacyjnych wnętrzach)	Liczba dodatkowych tras zwiedzania	Okres udostępnienia dla turyست	Stala oferta dla dzieci	Dostępność dla niepełnosprawnych	Oferta gastronomiczna/ noclegowa w obiekcie
Hl. město Praha	Invalidovna, Praga	1	0	okazjo- nalnie	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	<u>Ogrody pod Zamkiem Praskim</u> (<u>Zahrady pod Pražským</u> <u>hradem</u>)	1	0	IV–X	nie	brak	nie/nie
Středočeský kraj	Pałac Březnice	1	7	V–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Majátek Hamousów (<i>Hamousův statek</i>), Zbečno	1	0	IV–IX	nie	ograniczona	nie/nie
	Pałac Hořovice	2	1	IV–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Zamek Karlštejn	2	1	I–XII	nie	ograniczona	tak/nie
	Pałac Konopiště	3	2	IV–XI	nie	częściowa	tak/nie
	Ruin zamku Krakovec	1	0	III–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Zamek Křivoklát	3	2	I–X, XII	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Mnichovo Hradiště	2	2	IV–X	tak	ograniczona	nie/nie
	Pałac Mníšek pod Brdy	2	1	I–XII	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	Klasztor Sázava (<i>Sázavský klášter</i>)	1	0	IV–X	nie	ograniczona	nie/nie
	Zamek Točnick	1	0	IV–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Veltrusy	2	4	I–XII	tak	prawie pełna	tak/nie
	Ruina zamku Žebrák	1	0	IV–X	nie	brak	nie/nie
	Pałac Žleby	3	0	V–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
Jihočeský kraj	Pałac Červená Lhota	1	2	IV–X	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	<u>Zamek i pałac Český Krumlov</u>	2	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Dačice	1	0	IV–X	nie	pełna	tak/nie
	Pałac Hluboká nad Vltavou	3	2	I–XII	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Zamek i pałac Jindřichův Hradec	3	1	IV–X	nie	częściowa	nie/nie
	Pałac Kratochvíle	1	2	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
	Zamek Landštejn	1	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie

	Zamek Nové Hradky	2	1	I–XII	nie	ograniczona	nie/nie
	Zamek Rožmberk	2	5	I–XI	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	Grobowiec Schwarzenbergów w Domanínie (<i>Schwarzenberská hrobka v Domaníně</i>), Třeboň	1	0	I–X, XII	nie	ograniczona	nie/nie
	Pałac Třeboň	2	2	I–X	tak	częściowa	tak/nie
	Pałac Vimperk	1	0	VII–IX	tak	brak	nie/nie
	Klasztor cystersów (<i>Klášter cisterciáků</i>) Zlatá Koruna	1	6 ¹	IV–X	tak	częściowa ¹	nie/nie
	Zamek Zvíkov	1	0	IV–X	nie	ograniczona	tak/nie
Plzeňský kraj	Pałac Červené Poříčí	1	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Ruina zamku Gutštejn	1	0	I–XII	nie	brak	nie/nie
	Zamek i pałac Horšovský Týn	2	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Klasztor Kladruby	2	1 ¹	IV–X	nie	częściowa ¹	tak/nie
	Pałac Kozel	1	1	V–X	nie	pełna	tak/nie
	Pałac Manětín	1	0	IV–X	nie	ograniczona	nie/nie
	Pałac Nebílovy	1	0	III–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Klasztor Plasy	1	1	IV–X	nie	ograniczona	tak/nie
	Ruina zamku Přimda	1	0	V–IX	nie	brak	nie/nie
	Ruina zamku Rabí	2	1	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Zagroda wiejska (<i>Selský dvůr</i>) U Matoušů, Plzeň-Bolevec	1	0	okazjonalnie	nie	ograniczona	nie/nie
	Zamek nawodny Švihov	1	3 ²	IV–X	nie	ograniczona ²	tak/nie
	Zamek Velhartice	2	1	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
Karlovarský kraj	Zamek i pałac Bečov nad Teplou	1	3	IV–X	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Kynžvart	1	4 ¹	II–XI	tak	częściowa ¹	tak/nie
Ústecký kraj	Kompleks pałacowy Benešov nad Ploučnicí	3	0	III–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Doksany	1	0	VII–VIII	nie	ograniczona	nie/nie
	Pałac Duchcov	2	3	IV–X	tak	częściowa	nie/nie
	Ruina zamku Hazmburk	1	0	IV–X	nie	brak	tak/nie
	Pałac Jezeří	1	3	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
	Kościół Wniebowzięcia NMP (<i>Kostel Nanebevzetí Panny Marie</i>), Most	1	3	IV–X	nie	prawie pełna ³	tak/nie
	Kościół św. Floriana (<i>Kostel sv. Floriána</i>), Ústí nad Labem-Krásné Březno	1	0	IV–IX	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Krásný Dvůr	1	3	IV–X	nie	ograniczona	tak/nie
	Pałac Libochovice	1	3	III–X	nie	częściowa	nie/nie
	Pałac Ploskovice	1	2	IV–X	nie	ograniczona	tak/nie
	Rotunda św. św. Jerzego i Wojciecha na górze Říp (<i>Rotunda sv. Jiří a sv. Vojtěcha na Řípu</i>)	1	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie

	Pałac Stekník	1	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Velké Březno	2	3	IV–X	tak	ograniczona	tak/nie
	Skansen Zubrnice	2	1	IV–X	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
Liberecký kraj	Zamek Bezděz	1	0	IV–X	nie	brak	tak/nie
	Zamek i pałac Frýdlant	3	3	IV–X	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	Zamek Grabštejn	2	3	IV–X	tak	ograniczona	tak/nie
	Pałac Hrubý Rohozec	2	2	IV–X	tak	częściowa	tak/nie
	Pałac Lemberk	1	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Sychrov	1	7	I–XII	tak	częściowa	tak/tak
	Ruina zamku Trosky	1	0	IV–X	nie	brak	tak/nie
	Pałac Zákupy	2	1	IV–X, XII	nie	ograniczona	tak/nie
Královéhradecký kraj	Szpital Kuks (<i>Hospital Kuks</i>)	1	3	IV–X	nie	prawie pełna	tak/tak
	Pałac Hrádek u Nechanic	2	0	IV–X	nie	częściowa	nie/nie
	Pałac Náchod	3	6	IV–X	tak	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Opočno	2	2	IV–X	tak	ograniczona	nie/nie
	Pałac Ratibořice	2	4	IV–X	tak	częściowa	tak/nie
	Ruina zamku Vízmburk	1	0	V–IX	nie	brak	tak/nie
Pardubický kraj	Betlém, Hlinsko – część zespołu budowli ludowych (<i>Soubor lidových staveb</i>) Vysočina	1	1	I–XII	tak	ograniczona	tak/tak
	Zamek Kunětická hora	1	1	IV–X	nie	ograniczona	tak/nie
	Zamek Litice nad Orlicí	1	0	IV–X	nie	brak	nie/nie
	Pałac Litomyšl	3	0	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
	Pałac Slatiňany	1	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Veselý Kopec – część zespołu budowli ludowych (<i>Soubor lidových staveb</i>) Vysočina	1	0	IV–X, XII	nie	częściowa	tak/nie
Kraj Vysočina	Pałac Jaroměřice nad Rokytnou	1	3	IV–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Kościół św. Wita (<i>Kostel sv. Víta</i>), Zahrádka	1	0	okazjonalnie	nie	ograniczona	nie/nie
	Zamek Lipnice	1	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Náměšt nad Oslavou	3	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/tak
	Pałac Telč	2	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Valeč	1	0	I–XII	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
Jihomoravský kraj	Zamek Bítov	1	3	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Bučovice	1	2	I–XII	tak	ograniczona	tak/nie
	Sztuczna ruina Janův hrad (<i>Janohrad</i>)	1	0	IV–VIII	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Pałac Kunštát	2	3	IV–X	tak	ograniczona	nie/nie
	Pałac Lednice	2	7	II–XII	tak	częściowa	tak/nie

	Pałac Lysice	2	4	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
	Pałac Milotice	1	1	IV–X	tak	pełna	tak/nie
	Ruina zamku Nový hrádek	1	0	IV–X	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Zamek Pernštejn	1	1	IV–X	tak	brak	tak/nie
	Pałac Rájec nad Svitavou	2	1	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
	Pałac Uherčice	2	1	V–IX	nie	bardzo ograniczona	nie/nie
	Pałac Valtice	2	9	II–XI	nie	ograniczona	tak/tak
	Zamek Veverží	1	2	IV–X	nie	bardzo ograniczona	tak/nie
	Willa Stiassni	1	2	I–XII	tak	ograniczona	nie/nie
	Pałac Vranov nad Dyjí	2	1	IV–X	nie	częściowa	tak/nie
Olomoucký kraj	Zamek Bouzov	2	1	IV–XI	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Skansen regionu Haná (<i>Hanácký skanzen</i>), Příkazy	1	0	V–IX	tak	prawie pełna	nie/nie
	Pałac Jánský Vrch, Javorník	1	3	IV–X	tak	bardzo ograniczona	tak/nie
	Zamek Šternberk	2	2	III–X	tak	częściowa	nie/nie
	Pałac Velké Losiny	2	1 ²	IV–X	tak	ograniczona ²	tak/nie
Zlínský kraj	Zamek Buchlov	3	5	IV–X	tak	brak	tak/nie
	Pałac Buchlovice	1	1	III–X	nie	pełna	tak/nie
	Pałac Vizovice	2	2	IV–X	nie	ograniczony	tak/nie
Moravskoslezský kraj	Kopalnia Michał (<i>Důl Michal</i>), Ostrava	1	3	I–X	tak	brak	tak/nie
	Pałac Hradec nad Moravicí	2	3	IV–X	tak	częściowa	tak/nie
	Pałac Raduň	4	2	IV–X, XII	nie	bardzo ograniczona	nie/nie

Uwagi: 1 – specjalna trasa dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach; 2 – dla osób niepełnosprawnych ruchowo oferowana jest specjalna trasa zwiedzania, w dużym stopniu wirtualna; 3 – oferowane jest specjalne zwiedzanie dla osób z uszkodzonym narządem wzroku. Podkreślono obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturalnego UNESCO.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Abecedníseznam... b.r.w., stron internetowych poszczególnych obiektów i obserwacji autora*

Charakterystycznym zjawiskiem w ostatnich latach jest stałe zwiększanie liczby tras zwiedzania. Obecnie do rzadkości należą obiekty z tylko jedną trasą – są to najczęściej zabytki, w których większa liczba tras jest po prostu niemożliwa do wyznaczenia, tzn. 1) ruiny zamków, gdzie zachowały się tylko pojedyncze pomieszczenia lub w ogóle przetrwały tylko reliktury murów (np. ruiny zamków Hazmburk, bliźniacze Točník i Žebrák, Přimda), 2) obiekty bardzo małe, najczęściej zagrody wiejskie (np. majątek Hamousów w Zbečnie czy zagroda wiejska U Matoušů w Pilźnie-Bolevcu), ale także niewielkie obiekty sakralne (np. rotunda św. św. Jerzego i Wojciecha na górze Řípczy grobowiec Schwarzenbergów w Domanínie, dziś części Třebonia) i rezydencjonalne (np. sztuczna ruina Janůvhrad w Lednicko-Valtickim zespole pałacowo-parkowym) oraz 3) obiekty, w których ciągle przebiegają prace remontowe i restauratorskie (np. pałace Manětín, Nebílovy i Doksany). W 2018 r. w 111 udostępnionych zabytkach pozostających pod opieką Narodowego Urzędu ds. Zabytków oferowano 171 tras zasadniczych, co daje ponad 1,5 trasy na obiekt, oraz 191 tras dodatkowych, czyli ponad 1,7 trasy na obiekt (tab. 7). Łącznie turyści mieli więc do dyspozycji 362 trasy, co daje 3,26 trasy w przeliczeniu na jeden zabytek. Jest to oferta bardzo rozbudowana. Ma to na celu zatrzymanie zwiedzających na dłużej, gdyż z dużym

prawdopodobieństwem, mając ofertę kilku, czasem bardzo odmiennych opcji zwiedzania, wybiorą więcej niż jedną. Powoduje to też oczywiście wyższe przychody z biletów. Polityka mnożenia tras może jednak powodować także zdziwienie lub niezadowolenie zwiedzających, zwłaszcza tych, którzy byli w danym obiekcie wcześniej. Zdarza się bowiem, że dawna trasa jest po prostu dzielona na dwie, z których każda kosztuje praktycznie tyle samo ile jedna trasa kiedyś (w ramach każdej trasy zwiedza się mniej pomieszczeń, ale łączny czas trwania może być dłuższy, bo przewodnicy opowiadają więcej o historii obiektu lub zwracają uwagę na większą liczbę elementów wyposażenia). Zdecydowanie częściej jednak zwiększenie liczby tras wynika restauracji kolejnych komnat lub po prostu wyposażania pomieszczeń sprzętami pozostającymi dotąd w magazynach, a także ze zwrócenia większej uwagi na gospodarcze części rezydencji, co było niezwykle rzadkie jeszcze w latach 90. XX w. Przykładowo dawniej w sudeckich pałacach Jánský Vrch, Náchod i Opočno dostępna była jedna trasa zwiedzania, natomiast w 2018 r. – uwzględniając dodatkowe – było ich odpowiednio cztery, pięć i cztery. Trzeba przy tym pamiętać, że poszczególne trasy w różnych zabytkach mają różną długość i charakter (z przewodnikiem lub bez, przy czym druga opcja dotyczy najczęściej tras dodatkowych; czasem potrzebne jest wcześniejsze zgłoszenie się). Różna jest też minimalna i maksymalna dopuszczalna liczba osób w grupie, co zależy od wielkości zwiedzanych pomieszczeń oraz względów bezpieczeństwa lub konserwatorskich, jak w przypadku romańskiej rotundy św. Katarzyny w Znojmie (jedna z 25 zachowanych romańskich rotund w Republice Czeskiej), gdzie frekwencja jest limitowana ze względu na ochronę cennych fresków z 1134 r. (konieczność utrzymania odpowiedniej temperatury i wilgotności).

Różnicowanie tras przebiega najczęściej tematycznie. W przypadku reprezentacyjnych wnętrz kluczem może być ich styl, okres, w którym nadano im ostateczny wygląd, lub osoby związane z poszczególnymi częściami budowli. Przykładowo w pałacu w Zákupach oferowane są dwie trasy zasadnicze. Jedna przedstawia wnętrza z czasów Ferdynanda I Dobrotliwego, ostatniego korowanego króla Czech, który w związku z chorobą abdykował w 1848 r., wybierając na swoją rezydencję Zamek Praski, a na siedziby letnie Zákupy i Ploskovic. Pociągnęło to za sobą remont i adaptację wnętrza zákupskiej rezydencji. Druga trasa przedstawia z kolei wnętrza z końca XIX w., kiedy po 1875 r. pałac stał się jedną z siedzib rodziny cesarskiej, łącznie z cesarzem Franciszkiem Józefem I [Łuczyński 2012, s. 211–212]. Zwiedza się więc różne pomieszczenia, choć zarys historii rezydencji w przypadku obu tras jest z oczywistych względów podobny, więc pewne treści się powtarzają. Dublują się też pomieszczenia wstępne, co jest częstym problemem w wielu zabytkowych pałacach i może powodować niezadowolenie lub znużenie części zwiedzających. W 2019 r. zostanie otwarta trzecia trasa pt. „Pałac za prezydenta Masaryka”. Klucz historyczny przyjęto także podczas planowania tras zwiedzania m.in. w zamku Grabštejn czy pałacach Lemberk i Velké Losiny. Zdarza się też, że decydującym czynnikiem był aspekt przestrzenny, jak w przypadku zespołu pałacowego Benešov nad Ploučnicí, który składa się z trzech oddzielnych rezydencji i do każdej prowadzi osobna trasa zwiedzania. W przypadku zespołów składających się ze średniowiecznego zamku i położonego u jego podnóża pałacu także z reguły te dwie części zwiedza się osobno (np. Jindřichův Hradec, docelowo Bečov nad Teplou). Ostatecznie na projektowanie przebiegu tras zwiedzania wpływ ma po prostu czynnik organizacyjny i chęć przygotowania oferty dla grup zorganizowanych (które są z reguły liczne) oraz osób mniej lub bardziej zainteresowanych historią czy danym obiektem lub dla rodzin z dziećmi bądź osób niepełnosprawnych. Tworzone są więc trasy skrócone, pokazujące tylko najciekawsze pomieszczenia, lub wydłużone, określane czasem jako luksusowe, odbywające się na specjalne zamówienie, udostępniające komnaty spoza standardowych tras zwiedzania. Opracowywane są także trasy zimowe, kiedy w związku z mniejszym ruchem turystycznym oferta jest ograniczona i pokazywane są tylko wybrane

części zamków czy pałaców. Taki klucz zdecydował o sposobie organizacji zwiedzania m.in. w Ratibořicach, Frýdlancie, Velkim Březnie czy na zamku Buchlov. Przykładowo w tym ostatnim mamy do dyspozycji zwiedzanie w towarzystwie historyka architektury, który przedstawia rozwój przestrzenny fortecy, odnosząc się także do zachowanych elementów konstrukcyjnych i wystroju wnętrz, w tym detali kamieniarki. Standardem jest dostępność zasadniczych tras zwiedzania z oprowadzaniem w języku angielskim, jest to jednak z reguły oferta dodatkowo płatna i najczęściej wymagająca wcześniejszej rezerwacji. Przewodnicy w innych językach są dostępni rzadziej, najczęściej jest to język niemiecki¹⁶. W najbardziej popularnych zabytkach (zwłaszcza wpisanych na Listę UNESCO, m.in. główne zabytki Pragi i Kutnej Hory, pałace w Telču, Českim Krumlovie i Litomyšlu, ale także np. pałac Bečov nad Teplou i szpital Kuks spoza listy) oprowadzanie w języku angielskim odbywa się regularnie i jest wpisane w dzienny rozkład grup (wtedy też z reguły nie jest dodatkowo płatne). Coraz częściej dostępne są też publikacje lub przynajmniej broszury lub ulotki o zabytkach czy historii Republiki Czeskiej w językach angielskim i niemieckim, a w Sudetach i na Morawach – także polskim.

Trasy dodatkowe mają bardzo różny charakter. Najczęściej udostępniają apartamenty prywatne lub pomieszczenia gospodarcze rezydencji, choć czasem zdarza się, że są one także częścią trasy zasadniczej. Najprawdopodobniej pierwszym pałacem państwowym, który oferował odrębną trasę obejmującą kompleks kuchenny, była Hluboká nad Vltavou. Znajduje się tam zespół kilkunastu pomieszczeń związanych z przygotowywaniem posiłków, które wyposażono w sprzęty z epoki (głównie początek XX w.) i odpowiednio udekorowano. Popularne w ostatnim czasie są też trasy prowadzące po strychach lub piwnicach (np. Javorník; liczniejsze są jednak w prywatnych pałacach udostępnionych do zwiedzania, np. Nové Město nad Metují, Potštejn; także ratusz w Libercu), bądź prezentujące zmienność styli na przykładzie zaaranżowanych wnętrz, których wyposażenie niekoniecznie związane jest z danym obiektem – wykorzystano po prostu meble i bibeloty zalegające w magazynach (np. Lemberk). Dodatkowe trasy wiodą też do ciekawych, nietypowych pomieszczeń, np. do sztucznych grot w podziemiach pałaców. Tzw. *sala terena*, czyli zespół pomieszczeń w przyziemiu ze sztukateriami i mozaikami mającymi je upodabniać do rajskiego ogrodu, stanowiący element pośredni między wnętrzami a parkiem, jest udostępniony w pałacu w Ploskovicach, ale najsłynniejsze takie komnaty znajdują się w należącym do kościoła pałacu arcybiskupim w Kroměříżu [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 43, 91]. Oferta zwiedzania rozszerzana jest także o ogrody. Coraz częściej, choć z reguły na specjalne zamówienie, istnieje możliwość spaceru po parku w towarzystwie architekta krajobrazu lub botanika. Taką opcję jako jeden z pierwszych oferował pałac Vranov nad Dyjí, ale obecnie nie jest już dostępna (wiązała się z wykształceniem i zainteresowaniami głównej zarządczyni rezydencji, która była z resztą przewodnikiem na tej trasie). Obecnie takie trasy są oferowane m.in. w pałacach Buchlovice, Kynžvart, Libochovice, Velké Březno i Ratibořice. Jako osobne trasy zwiedzania udostępniane są także budowle ogrodowe, w których eksponuje się np. ryciny, meble lub wystawy czasowe. Szczególnym przypadkiem jest Lednicko-Valticki zespół pałacowo-parkowy [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 7], gdzie poza dwoma głównymi pałacami (Lednice i Valtice) znajduje się kilkanaście budowli rozrzuconych na powierzchni około 140 km². Pierwotnie pełniły one rolę miejsca odpoczynku podczas polowań, zadumy lub spotkań towarzyskich. Po restauracji ich wnętrz najczęściej reprezentują dawny wygląd, a najnowszym udostępnionym obiektem jest tzw. Minaret (chodzi o niedawno odrestaurowane pomieszczenie na pierwszym piętrze). Określany jest on jako najwyższy

¹⁶ Niemcy stanowią najważniejszą grupę wśród turystów zagranicznych w Republice Czeskiej (22% w 2008 r.). Do innych często reprezentowanych krajów należą: Wielka Brytania, Rosja, Polska, Słowacja, USA, Włochy, Hiszpania, Holandia i Francja. Ponadto, turyści z Niemiec (a także Izraela, Rosji i Holandii) spędzają w Republice Czeskiej najwięcej czasu [Vystoupil, Šauer 2012, s. 124–126].

minaret w Europie (60 m), choć nigdy nie pełnił funkcji religijnych, będąc w praktyce wieżą widokową. Trasy dodatkowe rzadziej niż zasadnicze są dostępne z oprowadzaniem w językach obcych. Część z nich zwiedza się po prostu bez przewodnika (wtedy opisy przedmiotów są często w językach angielskim i/lub niemieckim). Zakłada się jednak, że turyści zagraniczni będą zainteresowani raczej najważniejszymi, reprezentacyjnymi wnętrzami, podczas gdy trasy dodatkowe mają przyciągnąć osoby, które już zabytek wcześniej zwiedzały, oferując im nowe, czasem nietypowe doświadczenia.

Wiele zabytków organizuje specjalne trasy przeznaczone dla dzieci. Mają one różną formę – od modyfikacji zasadniczej trasy zwiedzania (np. wersja nieco krótsza lub z komentarzem odpowiadającym wiekowi słuchaczy) przez specjalne zwiedzanie w towarzystwie księżniczki, rycerza, ducha lub bajkowej postaci (trasa także z reguły jest krótsza od zasadniczej) po lekcje muzealne lub zajęcia tematyczne odbywające się np. w historycznych wnętrzach. Te ostatnie dostępne są czasem jako osobne opcje dla szkół i klientów indywidualnych. Tego typu stałą ofertę dla dzieci w 2018 r. przygotowało 40 obiektów zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków (ponad 36% ogółu; tab. 7). Poza tym, czego nie uwzględniano już w tab. 7, do dyspozycji rodzin z dziećmi oddawane są coraz częściej kąciki zabawy (np. w pobliżu kasy lub na dziedzińcu), przewijaki w toaletach, a z oferty edukacyjnej – plansze z zagadkami dotyczącymi obiektu lub osób z nim związanych (mają zachęcić dzieci do słuchania przewodnika podczas regularnego zwiedzania) czy kolorowanki nawiązujące tematycznie do zabytku. Na stronach internetowych prawie wszystkich zabytków znajdują się informacje o udogodnieniach dla rodzin z dziećmi, ale czasem także ograniczeniach (niektóre trasy są dostępne tylko dla dzieci lub młodzieży powyżej pewnego wieku, dotyczy to szczególnie tras specjalistycznych, podczas których przekazywana jest bardziej skomplikowana wiedza).

Większość zabytków w Republice Czeskiej (nie tylko państwowych) jest otwarta tylko sezonowo. Wynika to przede wszystkim z sezonowości ruchu turystycznego w kraju, która co prawda w ostatnich latach ulega nieznacznemu ograniczeniu, ale nadal jest dość znacząca [Vystoupil, Šauer 2012, s. 126–127]. Drugim czynnikiem są sprawy związane z utrzymaniem zabytków i minimalizacją kosztów [por. Kruczek 2014, s. 45, 47]. Część zamków nie jest ogrzewana, stąd niemożliwa jest praca w nich i oprowadzanie turystów w okresie zimowym. Ruiny zamków, często położone na szczytach gór z ograniczoną możliwością dojazdu samochodem, są w przypadku wystąpienia pokrywy śnieżnej bardzo trudno dostępne. Niektóre budowle z przyczyn ekonomicznych są ogrzewane tylko częściowo. Ponadto pracownicy muszą mieć czas na wykorzystanie urlopu (w okresie letnim, czyli w szczycie sezonu turystycznego, jest to bardzo trudne). Okres zimowy jest też pożytkowany na prowadzenie prac restauratorskich we wnętrzach lub zmianę ich aranżacji, co w niektórych obiektach czynione jest nawet każdego roku, by powtórnie przyciągnąć osoby, które zwiedzały je już wcześniej. W efekcie większość zabytków zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków jest otwarta dla turystów od początku kwietnia do końca października – w 2018 r. dotyczyło to aż 66 zabytków spośród 111 (prawie 60%; tab. 7). W tym okresie dni i godziny otwarcia są zróżnicowane. W kwietniu i październiku obiekty są dostępne najczęściej tylko w soboty i niedziele, od maja do września codziennie z wyjątkiem poniedziałków¹⁷, przy czym godziny otwarcia są najdłuższe w lipcu i sierpniu. Krótsze dzienne godziny otwarcia wiosną i jesienią wynikają nie tylko z mniejszego ruchu turystycznego, ale także z faktu, że nie wszystkie zabytki posiadają elektryczne oświetlenie, stąd np. w październiku niemożliwe jest ich zwiedzanie późnym popołudniem, kiedy zapada już zmrok. Część z obiektów czynna jest jeszcze krócej w skali roku, ale dotyczy to przede wszystkim położonych w górach ruin zamków (np. Vízmburk) lub mniej popularnych

¹⁷ Niektóre, najbardziej popularne zabytki są otwarte dla turystów siedem dni w tygodniu, choć w poniedziałki czasem w ograniczonym zakresie (nie wszystkie trasy zwiedzania).

obiektów, zwłaszcza tych będących nadal w trakcie restauracji (np. pałace Vimperk i Doksany; Invalidovna w Pradze i zagroda wiejska U Matoušů w Pilźnie-Bolevcu w 2018 r. z tego powodu otwarte tylko okazjonalnie, podczas wydarzeń takich jak Europejskie Dni Dziedzictwa).

Biorąc pod uwagę wydłużający się sezon turystyczny i znaczną popularność Republiki Czeskiej wśród turystów kulturowych, zwłaszcza zagranicznych, niektóre obiekty wydłużają okres, w którym są dostępne. Kilka zabytków dostępnych jest przez cały rok, co jeszcze w latach 90. XX w. nie miało miejsca. W 2018 r. było to 12 obiektów zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków (zamki Karlštejn i Nové Hrady, pałace Mníšek pod Brdy, Veltrusy, Hluboká nad Vltavou, Sychrov, Valeč i Bučovice, ruina zamku Gutštejn, skansen Betlém w Hlinsku, willa Stiassni w Brnie; tab. 7). Co ciekawe, są to zarówno obiekty najpopularniejsze (Karlštejn, Hluboká nad Vltavou, Sychrov), jak i mniej znane (Mníšek pod Brdy, Bučovice, Gutštejn, willa Stiassni), które poprzez rozszerzenie swojej oferty na okres, gdy jest mniejsza konkurencja ze strony innych zabytków, próbują poprawić swój budżet lub rozpoznawalność. Oczywiście liczba dni w tygodniu i godziny w ciągu dnia, kiedy obiekty są otwarte, jest zależna od pory roku. W okresie zimowym niektóre zabytki są czynne tylko w weekendy, choć zdarza się, że są udostępniane przez cały tydzień z wyjątkiem poniedziałków. Niektóre obiekty nie są czynne tylko jeden lub dwa miesiące w roku. Coraz częściej przygotowywana jest specjalna oferta bożonarodzeniowa, gdy wnętrza zamków i pałaców są odświętnie przystrajane, niejednokrotnie są opracowywane specjalne trasy zwiedzania i propozycje dla dzieci. Słynie z niej zamek Bouzov, ale pojawia się też m.in. w przypadku pałaców Křivoklát, Zákupy czy Hrádek u Nechanic. Wiąże się z nią otwarcie zabytku dodatkowo w grudniu, ale czasem ma to charakter regularny (przez cały miesiąc lub jego część, choć najczęściej tylko w weekendy), a w innych przypadkach – tylko okazjonalny (np. dwa dni w okolicach świąt), czego nie uwzględniano już w tab. 7. Wydłużanie sezonu turystycznego w zabytkach wydaje się być odpowiedzią na zainteresowanie nie tylko ze strony turystów krajowych, ale także zagranicznych. Okazuje się bowiem, że napływ tej drugiej grupy cechuje się znacznie słabszą sezonowością niż turystyka krajowa i w ostatnich latach w jej przypadku koncentracja ruchu turystycznego w miesiącach letnich spada znacznie szybciej niż w przypadku podróży Czechów [Vystoupil, Šauer 2012, s. 126–127]. Turyści zagraniczni uprawiają przede wszystkim turystykę kulturową, miejską (ewentualnie uzdrowską), stąd dostępność zabytków także w okresie zimowym jest dla nich ważna. Widać też pewną korelację przestrzenną. Turyści zagraniczni koncentrują się przede wszystkim w Pradze i jej okolicach oraz zachodniej części Republiki Czeskiej [Vystoupil, Šauer 2012, s. 127–129], czemu odpowiada lokalizacja zabytków dostępnych przez cały lub prawie cały rok. Większość z nich położona jest w Středočeskim kraju, który otacza Pragę, oraz z krajach: Jihočeskim, Plzeňským i Libereckim, czyli odpowiednio w południowych, południowo-zachodnich i północno-zachodnich Czechach (tab. 7).

Ze względu na historyczny charakter budowli i przepisy konserwatorskie dość ograniczona jest dostępność omawianej grupy zabytków dla osób niepełnosprawnych, przy czym dane prezentowane w tab. 7 odnoszą się głównie do osób z niepełnosprawnością ruchową. Dostępnością pełną lub prawie pełną dla tej grupy może pochwalić się tylko osiem obiektów, przy czym chodzi tu o sytuację, gdy osoby na wózkach inwalidzkich mogą bez większych przygotowań z ich strony lub ze strony obsługi uczestniczyć we wszystkich trasach zwiedzania i dostać się do wszystkich pomieszczeń udostępnionych dla ogólnego ruchu turystycznego, ewentualnie tylko pojedyncze pomieszczenia nie są dostępne, jak np. krypta w przypadku kościoła Wniebowzięcia NMP w Moście. Z drugiej strony 13 zabytków jest w ogóle niedostępnych, co wynika najczęściej z ich położenia w górskim terenie, prowadzonych prac remontowych lub formy budynku z licznymi i wąskimi schodami przy braku możliwości przeprowadzenia odpowiedniej adaptacji. W pozostałych przypadkach

mówimy o ograniczonej (50 obiektów, 45% ogółu) lub bardzo ograniczonej dostępności (40 obiektów, 36% ogółu). Dostępność określano jako bardzo ograniczoną, gdy osoba na wózku inwalidzkim może dostać się do zabytku, ale ma możliwość oglądać go co najwyżej z zewnątrz. Dostępne są np. dziedzińce (czasem nawet nie wszystkie), ale już nie wnętrza, ewentualnie jakieś pojedyncze pomieszczenia o charakterze technicznym (kasa, toalety, lokal gastronomiczny). Natomiast dostępność jako ograniczoną określano w sytuacji, gdy zarządcy obiektu dopuszczali możliwość zwiedzania części wewnątrz przez osobę niepełnosprawną ruchowo, ale wymaga to wcześniejszych ustaleń, ale przede wszystkim przenoszenia wózka z osobą niepełnosprawną po schodach lub przez progi. Trudno kogokolwiek winić za taką sytuację, gdyż wynika ona po prostu z charakteru budowli, np. wąskich i stromych schodów w średniowiecznych zamkach. Warto też podkreślić, że zarządcy obiektów robią dużo, by po pierwsze dotrzeć do potencjalnie zainteresowanych z informacją o istniejących ograniczeniach, po drugie – by ułatwić pobyt i zwiedzanie osobom niepełnosprawnym. Na większości stron internetowych zabytków znajdują się informacje o trasach zwiedzania, utrudnieniach i dostępnych ułatwieniach. Dla części obiektów opisy te zostały przygotowane przez osoby poruszające się na wózku inwalidzkim. W niektórych budowlach dostępne są urządzenia umożliwiające wwiezienie turysty na wózek po schodach, a czasem specjalne wózki, których szerokość jest przystosowana do przejść w budynku. Wyraźnie mniej jest jednak udogodnień dla osób z innymi rodzajami niepełnosprawności.

W kilku zabytkach oferowane są specjalne trasy dla osób niepełnosprawnych. W klasztorach Zlatá Koruna i Kladruhy oraz w pałacu Kynžvart przygotowano specjalne trasy zwiedzania dla osób poruszających się na wózkach, które obejmują wybrane pomieszczenia dostępne dla tej grupy turystów, w tym dużą część tych najciekawszych w danym zabytku. Bez żadnych wcześniejszych przygotowań mogą oni więc zobaczyć na własne oczy większość z tego, co oglądają inni turyści. Z kolei w zamku na wodnym Švihov i pałacu Velké Losiny także przygotowano trasy dla niepełnosprawnych ruchowo, ale obejmują one tylko niewielką część pomieszczeń, zaś te niedostępne oglądają oni dzięki specjalnej wirtualnej prezentacji. Najbardziej zaawansowana tego typu oferta jest w Švihovie, choć akurat w 2018 r. ze względu na prace remontowe przez część roku nie była dostępna. W kościele Wniebowzięcia NMP w Moście postanowiono odpowiedzieć na potrzeby osób z uszkodzonym narządem wzroku, opracowując modele nie tylko świątyni, ale także elementów jej wyposażenia czy nawet detali architektonicznych (kamieniarki) pozostających poza dostępem rąk. Dzięki temu niewidzący i niedowidzący mogą dotknąć i poznać wiele elementów, które oglądają inni zwiedzający. To szczególne w swojej formie oprowadzanie odbywa się pod opieką specjalnie wykwalifikowanego przewodnika. Zbliżoną propozycję można znaleźć w Bečovie nad Teplou (patrz niżej). Szkoda, że tego typu oferta nie jest powtarzana w innych obiektach. Jedynie czasem przygotowywane są dotykowe modele budowli oraz napisy pismem Braille'a przy wejściach do niektórych pomieszczeń (kasa, toalety).

Na terenie większości zabytków lub ich zespołów zarządzanych przez Narodowy Urząd ds. Zabytków w 2018 r. działały lokale gastronomiczne (64 obiekty, czyli 57,66% ogółu; tab. 7). Analizując ten aspekt oferty, brano pod uwagę wyłącznie budowle lub obszary objęte ochroną konserwatorską, a nie ich otoczenie. Oczywiście prawie zawsze lokale te mają charakter sezonowy, co wynika z tożsamesgo sposobu działalności obiektów, z którymi są związane. Są to zarówno restauracje, jak i kawiarnie, choć te drugie wydają się przeważać. W niektórych zespołach pałacowo-parkowych działa nawet po kilka lokali, np. w Buchlovicach w przyziemiu pałacu znajduje się kawiarnia, w jednym z pawilonów parkowych – czekoladziarnia, zaś w dawnych budynkach gospodarczych – restauracja. Więcej niż jeden lokal działa także m.in. na terenie zespołów pałacowo-parkowych

w Sychrovie i Kynžvarcie. Trzeba też pamiętać, że omawiane budowle najczęściej znajdują się w miejscowościach, w których dostępne są kolejne lokale. Oferty gastronomicznej najczęściej pozbawione są: 1) zabytki, które są położone w trudnej lokalizacji, z ograniczonym dojazdem samochodem, czyli przede wszystkim zamki i ich ruiny (np. ruiny zamków Krakovec, Vízmburk i Novýhrádek czy zamek Litice nad Orlicí), 2) obiekty, w których względy konserwatorskie lub ich nieznaczna wielkość nie pozwalają na organizację gastronomii (np. kompleks pałacowy Benešov nad Ploučnicí, składający się z trzech, relatywnie niewielkich pałaców-dworów przy braku zabudowań gospodarczych; rotunda św. św. Jerzego i Wojciecha na górze Říp, choć około 300 m od niej działa schronisko turystyczne; willa Stiassni w Brnie), 3) zabytki ze zbyt małym ruchem turystycznym, w tym czynne tylko okazjonalnie (np. Invalidovna w Pradze, pałac Vimperk, ruina zamku Přimda, pałac Doksany, kościół św. Wita w Zahrádkach) oraz 4) budowle położone w centrach miast, gdzie zbyt duża konkurencja lokali położonych w pobliżu zabytku czyni nieopłacalnym otwieranie kolejnego lokalu, zwłaszcza, jeśli byłby czynny tylko sezonowo (np. ogrody pod Zamkiem Praskim, pałace Libochovice i Telč, zamek i pałac Frýdlant). Zdecydowanie rzadsza jest oferta noclegu w obiekcie lub kompleksie zabytkowym. W 2018 r. była dostępna tylko w pięciu zabytkach (tab. 7). Na terenie zespołów pałacowo-parkowych Valtice i Sychrov działają hotele (w pierwszym przypadku w bocznym skrzydle pałacu, w drugim – w dawnych zabudowaniach gospodarczych). Zarządcy pałacu Náměšt nad Oslavou oferują noclegi w dawnym budynku zarządu dóbr, w odległości około 200 m od właściwej rezydencji, ale na terenie zabytkowego kompleksu parkowego [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 164]. W Kuksie pokoje gościnne są elementem Regionalnego Centrum Edukacyjnego, które stworzono w części pomieszczeń dawnego szpitala. Przenocować można też na terenie skansenu Betlém w Hlinsku, ale jest to specyficzna sytuacja, gdyż jako muzeum funkcjonuje w praktyce fragment miasta w domami mieszkalnymi, bazą noclegową i gastronomiczną.

Ryc. 5. Zamek i pałac Bečov nad Teplou: a) widok ogólny z południowego zachodu, z doliny rzeki Teplá, z zamkiem po lewej stronie i pałacem po prawej; b) widok na zamek i pałac

od południa, z terenu ogrodu; c) biblioteka w wieży barokowego pałacu;
d) jedno ze zrekonstruowanych wnętrz pałacu

Źródło: fot. autor, 2017

Wybrane przykłady zarządzania państwowymi obiektami zabytkowymi

Sposoby zarządzania państwowymi zabytkami udostępnionymi do zwiedzania, przede wszystkim założenia oferty turystycznej oraz sposoby przyciągnięcia turystów, zostaną przedstawione bardziej szczegółowo na przykładzie trzech obiektów: zamku i pałacu Bečov nad Teplou, pałacu Bučovice i szpitala Kuks.

Zamek i pałac Bečov nad Teplou

W Bečovie nad Teplou, miasteczku położonym kilkanaście kilometrów na południe od Karlovych Varów, znajduje się zespół historycznych budowli, z których najważniejsze to zamek i pałac (ryc. 5a, b). Całość położona jest na wzgórzu w widłach rzeki Teplá i Bečovskiego potoku. Średniowieczny zamek został założony w pierwszej połowie XIV w. (lub nawet w drugiej połowie XIII w. [Girsa, Hanzl, Michoinová, Wizovský 2009, s. 15]), a pierwsza o nim wzmianka pochodzi z 1349 r., kiedy właścicielami tutejszego państwa byli panowie z Oseka, piszący się później z Rýzmburka. W tym czasie na miejscu dzisiejszego zamku górnego istniała okrągła wieża obronna i budynek mieszkalny, całość otoczona murem obwodowym [*Historické budovy v areálu* b.r.w.]. Zaraz po 1352 r. rozpoczęto wznoszenie wieży w kształcie graniastosłupa, która początkowo miała mieć funkcje mieszkalne, ale ostatecznie, w wyniku prac prowadzonych do 1357 r., trzy kondygnacje zajęła kaplica pw. Nawiedzenia NMP. W jej wnętrzu zachował się zespół unikatowych malowideł naściennych z około 1360 r., wykonanych techniką *al secco* (na suchym tynku) [Girsa, Hanzl, Michoinová, Wizovský 2009, s. 36–49; Royt b.r.w.]. W 1356 r. w sąsiedztwie wieży powstała wieża mieszkalna, tzw. donżon, jedna z największych w Czechach. W 1495 r., po kilku zmianach właścicieli od 1406 r., zamek przejęli Pluhovie z Rabštejna, którzy dzięki wydobywaniu w okolicy cyny stali się bardzo bogaci i mogli pozwolić sobie na znaczne inwestycje – nie tylko zmienili wystrój wnętrza donżonu, ale przebudowali w 1547 r. najstarszą część budowli w stylu renesansowym [*Historie hradu a zamku* b.r.w.]. W 1624 r. (okres wojny trzydziestoletniej) właścicielami zamku stali się Questenberkové, którzy od 1641 r. ze względu na zły stan używali go tylko w celach gospodarczych. Przez wiele lat pod koniec wojny trzydziestoletniej (aż do 1648 r.) w zamku stacjonowały wojska cesarskie. Doświadczenia z tego okresu spowodowały, że Questenberkové wzniesli po południowej stronie założenia (nad fosą) dodatkową basztę, która na początku XVIII w. została wykorzystana jako podstawa ośmiobocznej wieży barokowego pałacu. W 1813 r. bečovskie państwo zakupił Friedrich August Beaufort-Spontin, który opuścił Francję i Belgię, uciekając przed rewolucją. Jego syn, Alfred Beaufort-Spontin, planował w latach 60. XIX w. znaczne prace budowlane na zamku i pałacu, z których udało się zrealizować tylko niewielką część. Średniowieczny zamek został nieznacznie przebudowany w stylu romantycznym, natomiast w pałacu zmieniono wystrój kaplicy św. Piotra, wszystko według projektów Josefa Zítka i Josefa Mockera [*Historie hradu a zamku* b.r.w.]. Nie powstało m.in. połączenie zamku i pałacu, zaprojektowane przez Josefa Zítka. Dzięki temu cały kompleks nie zaznał poważniejszych zmian od okresu baroku aż po XX w. i zachował swoją dawną formę [Girsa, Hanzl, Michoinová, Wizovský 2009, s. 15]. Heinrich Georg, wnuk Alfreda, wraz ze swoją żoną Marią Adelheid Sylva-Tarouca, założył wokół rezydencji park krajobrazowy. Heinrich Beaufort-Spontin był członkiem NSDAP i współpracował z nazistami, więc 25 września 1945 r. cały majątek został skonfiskowany przez państwo czechosłowackie. Po II wojnie światowej pałac służył początkowo jako szkoła, zaś zamek głównie jako magazyny. Dopiero w 1969 r.

cały kompleks przejęły władze konserwatorskie (wówczas Urząd ds. Zabytków w Pilźnie) i rozpoczęły się prace remontowe. Barokowy pałac został udostępniony w 1996 r. [*Historie hradu a zámku b.r.w.*], zaś prace na zamku nadal trwają [Girsa, Hanzl, Michoinová, Wízovský 2009], choć mają się – przynajmniej częściowo – niedługo zakończyć. W pałacu początkowo eksponowano sztukę gotycką, ale później – w oparciu o częściowo odzyskane wyposażenie – odtworzono wystrój wnętrz [*Historie hradu a zámku b.r.w.*]. Obecnie całe założenie (ryc. 5) tworzą zamek z (idąc od północnego-zachodu) donżonem, skrzydłem łącznikowym, wieżą z kaplicą, Pluhovskimi domami i wieżą obronną, dalej stajnie z XVIII w. i dom urzędniczy z XIX w., kuchnie, następnie późnobarokowy pałac z początku XVIII w., piwnice zburzonego w drugiej połowie XIX w. browaru oraz wozownie i tzw. Pański dom (czes. *Panský dům*, siedziba burgrabiego). Wokół rozciąga się ogród pałacowy (ryc. 5b) i park krajobrazowy [*Historické budovy v areálu b.r.w.*].

Najcenniejsza część kompleksu, czyli zamek, nie jest jak dotąd udostępniana do zwiedzania (poza okazjonalnymi akcjami). Pomimo odtworzenia wystroju wnętrz pałacu najważniejszą trasą jest ta, która przybliży dzieje romańskiego relikwiarza św. Maura (ryc. 6). Powstał on w XIII w. dla klasztoru we Florennes (obecnie Belgia) i zawierał szczątki św. Maura, św. Jana Chrzciciela i św. Tymoteusza. Po zniszczeniu klasztoru i jego wyposażenia w czasie rewolucji francuskiej został zakupiony w 1838 r. przez Alfreda Beaufort-Spontina i przewieziony w 1888 lub 1889 r. do Bečova [*Historie hradu a zámku b.r.w.*]. Heinrich Beaufort-Spontin w 1945 r. – w obliczu zbliżającej się Armii Radzieckiej – w tajemnicy ukrył relikwiarz w kaplicy zamkowej (ryc. 6a). W latach 80. XX w. do władz czeskosłowackich zgłosiła się osoba, która zaoferowała znaczną kwotę w zamian za możliwość prowadzenia poszukiwań na zamku w Bečovie. Władze postanowiły najpierw sprawę zbadać i w wyniku śledztwa prowadzonego przez czeskich kryminologów we współpracy z historykami sztuki 5 listopada 1985 r. relikwiarz został odkryty pod podłogą kaplicy. Znacznie uszkodzony po nieco ponad 40 latach przebywania w ziemi (zabezpieczenia poczynione przez Beaufort-Spontina okazały się nie w pełni skuteczne) został odrestaurowany i udostępniony zwiedzającym w bečovskim pałacu 4 maja 2002 r. Uznawany jest za drugi najcenniejszy zabytek czeskiego złotnictwa po czeskich klejnotach koronacyjnych [Pavelec et al. 2014, s. 64–66]. Wystawa przybliży dzieje relikwiarza, w szczególności jego ukrycie, poszukiwania, stan po odkryciu i proces restauracji [*Relikviář sv. Maura b.r.w.*]. Można zobaczyć inne, mniej okazałe, niektóre zbliżone wiekiem relikwiarze oraz relikwie świętych (ryc. 6c, d). Dużo uwagi poświęcono też kaplicy pw. Nawiedzenia NMP (ryc. 6a), w której relikwiarz był ukryty – przede wszystkim cennym freskom (kaplica jest położona na zamku górnym i nie jest jak dotąd dostępna do zwiedzania) [Royt b.r.w.]. Kulminacją trasy jest wizyta w skarbcu (w wieży pałacu), gdzie turyści mogą oglądać specjalnie podświetlony relikwiarz św. Maura. Wcześniej oglądają też jego model w skali 1:1, który umożliwia przyjrzenie się osobno każdemu fragmentowi (ryc. 6b). Zwiedzanie z przewodnikiem trwa 45 minut i jest dostępne od początku kwietnia do końca października (podobnie w przypadku pozostałych tras), choć zimą także – po wcześniejszym ogłoszeniu – odbywa się w pojedyncze dni (np. Sylwester i Nowy Rok). Ze względu na wartość relikwiarza trasa ta cieszy się dość dużą popularnością, stąd w szczycie sezonu często brakuje miejsc w zaplanowanych grupach. Zespół pałacowo-zamkowy w Bečovie – choć jest jak dotąd udostępniany tylko w ograniczonym zakresie – należy dzięki temu do najliczniej frekwentowanych zabytków Republiki Czeskiej (w 2017 r. 41 miejsce – tab. 6, 8). Dodatkowo z relikwiarzem św. Maura związana jest trasa przeznaczona dla dzieci w wieku 8–12 lat pn. „Relikwiarz dla każdego” (czes. *Relikviář pro každého*). W jej ramach młodzi turyści są zaznajamiani z najważniejszymi pojęciami (święty, relikwia, relikwiarz itp.) i poznają cenny zabytek dzięki kolejnemu modelowi, składając go z poszczególnych części. Model ten jest wykorzystywany także podczas zwiedzania przed osoby z uszkodzonym

narzędziem wzroku, a na specjalne zamówienie może być przewieziony poza Bečov (do domów seniora, szkół, szpitali itp.) [*Relikviář pro každého* b.r.w.]. Biorąc ponadto pod uwagę różnorodne publikacje i pamiątki związane z relikwiarzem dostępne w pałacowej kasie, można uznać, że w oparciu o jego potencjał zbudowano dobrze funkcjonujący produkt turystyczny.

Poza trasami związanymi z relikwiarzem turyści mogą zwiedzić odrestaurowane wnętrza późnobarokowego pałacu (ryc. 5d), przy czym autentyczny wystrój zachował się tylko w kaplicy św. Piotra i bibliotece (ryc. 5c). W przyziemiu ogląda się z kolei model założenia. Wykład przewodnika skupia się na okresie, kiedy kompleks należał do rodu Beaufort-Spontin [*Zámecké interier*y b.r.w.]. Przygotowano też drugą trasę dla dzieci, tym razem w wieku 4–8 lat. Skupia się ona na różnicach między życiem w średniowiecznym zamku i w pałacu, obejmując przejście po dziedzińcach, wybranych wnętrzach pałacu, ale także przez sztolnię wykutą pod zamkiem, czego nie obejmuje żadna inna trasa zwiedzania [*Procházka minulostí* b.r.w.]. Trasa ta jest oferowana tylko w języku czeskim i wymaga wcześniejszego zamówienia. Inne trasy są dostępne także w językach angielskim, niemieckim i rosyjskim, a dotycząca relikwiarza św. Maura także po włosku, francusku i polsku, co świadczy o znaczeniu obiektu, jak również odzwierciedla bliskość zachodnioczeskich uzdrowisk (Bečov leży w przybliżeniu w połowie drogi między Karlovými Varymi a Mariánskými Lázními, które są szczególnie popularne wśród turystów niemieckich i rosyjskich). Ponieważ jak dotąd dla turystów dostępna jest mniej niż 1/2 całego założenia, dość ograniczona jest oferta towarzysząca. Na terenie kompleksu brak lokalu gastronomicznego czy sklepiku z pamiątkami (dostępne tylko w kasie), ale można je znaleźć na rynku bezpośrednio przed wejściem. Kasy i toalety są dość małe, biorąc pod uwagę ruch turystyczny, i nie są osiągalne dla osób niepełnosprawnych ruchowo. Z resztą dostępność całego kompleksu dla tej grupy jest bardzo ograniczona – w zasadzie brak możliwości uczestnictwa we wszystkich trasach zwiedzania ze względu na strome schody i progi, zaś sam teren pokryty żwirową nawierzchnią także sprawia trudności przy poruszaniu się na wózku inwalidzkim. Pewne możliwości daje za to wspomniany wyżej model relikwiarza św. Maura oraz aplikacja na smartfony, która pozwala na poznanie historii budowli i relikwiarza, a także zawiera wiele zdjęć wnętrz. Jest ona dostępna poza językiem czeskim również po angielsku, niemiecku i rosyjsku, stąd stanowi jednocześnie odpowiedź na potrzeby turystów z zagranicy, którzy niekoniecznie chcą czekać na grupy oprowadzane w językach obcych (ich częstotliwość jest mniejsza niż w przypadku języka czeskiego). Aplikacja jest atrakcyjna także dla Czechów, gdyż pozwala na wstępne zapoznanie się z obiektem przed zwiedzaniem, a także na obejrzenie budynków i części wnętrz na obecnie niedostępnym zamku górnym. W przyszłości ma tam powstać nowoczesne muzeum z elementami multimedialnymi [Girsa, Hanzl, Michoinová, Wízovský 2009, s. 101–102].

Ryc. 6. Fragmenty wystawy stałej dotyczącej relikwiarza św. Maura: a) model kaplicy pw. Nawiedzenia NMP, w której relikwiarz był ukryty; b) przezroczysty model relikwiarza, służący do omawiania jego przekazu ideowego; c) i d) inne relikwiarze i relikwie zgromadzone na wystawie

Źródło: fot. autor, 2017

Tab. 8. Frekwencja w zamku i pałacu Bečov nad Teplou w latach 2010–2017

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba zwiedzających	55 646	57 683	53 502	48 302	64 109	65 801	70 365	74 438

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2010 b.r.w.*, s. 21; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2011 b.r.w.*, s. 16; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2012 b.r.w.*, s. 16; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2013 b.r.w.*, s. 16; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2014 b.r.w.*, s. 13; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2015–2017 b.r.w.*, s. 23; *Památkové objekty 2016... b.r.w.*, s. 15; Šilová, Lindnerová 2018, s. 40.

Pałac Bučovice

Pałac w stylu renesansu włoskiego został wzniesiony w miejscu wcześniejszej twierdzy w latach 1575–1585 (czasem jako początek prac podaje się 1567 r. [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 28; Pavelec et al. 2014, s. 39]) z inicjatywy Jana Šembery Černohorskiego z Boskovic, który w tym czasie należał do najbogatszych szlachciców na Morawach. Studiował we Włoszech i w Wiedniu, był znawcą koni i dobrym jeźdźcem, ale przede wszystkim mecenasem sztuki, co znalazło wyraz w budowanej rezydencji, głównie

w wystroju jej wnętrz, którego autorami byli wybitni artyści tamtej epoki. Powstała trzypiętrowa budowla inspirowana włoskimi willami, założona na planie prostokąta (trzy skrzydła i mur kurtynowy od północy), z arkadowym dziedzińcem podtrzymywanym przez 90 kolumn ozdobionych 540 reliefami, a także z ogrodem formalnym od zachodu (ryc. 7). Reprezentacyjne funkcje pełniła tylko około 100 lat, by na ponad 300 stać się siedzibą zarządców dóbr [*Historie zamku Bučovice* b.r.w.]. Ale ten spadek znaczenia spowodował, że pałac nie był poddawany modernizacjom i przebudowom zgodnie ze zmieniającymi się stylami, dzięki czemu zachował w zasadzie niezmienny swój renesansowy charakter. Jan Šembera Černožský z Boskovic nie miał męskiego potomka. Obie jego córki wyszły za Lichtensteinów, którzy pełnili ważne funkcje na cesarskim dworze. Katarzyna poślubiła Maxmiliána z Lichtensteinów (1578–1643) i to oni przejęli Bučovice. Zgodnie z umową z 1606 r. majątek nie mógł być zbyty na korzyść innego rodu. To z inicjatywy Maxmiliána w latach 1635–1637 na dziedzińcu stanęła manierystyczna kamienna fontanna (ryc. 7c), wyrzeźbiona przez Petra Maternę według projektu słynnego Giovanniego Giacomo Tencallego. Krótco po śmierci Maxmiliána, który nie pozostawił potomka, pałac przejął jego bratanek, Karel Eusebius (1611–1684). Skupił się on na konsolidacji majątku i odbudowie po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej [*Lichtenštejni na Bučovicích* b.r.w.]. Pałac utracił funkcje reprezentacyjne w 1681 r. [*Historie zámku Bučovice* b.r.w.], w czasach Jana Adama Ondřeja z Lichtenštejnów (1657–1712). Od tego momentu zamieszkiwali go urzędnicy zarządzający tutejszymi dobrami, a w 1720 r. stał się siedzibą centralnej administracji księgowej wszystkich dóbr Lichtensteinów po przeniesieniu kompetencji z Wiednia i Valtic. W 1796 r., za Aloisa I Josefa (1759–1805), dokonano nieznacznej przebudowy, która polegała na likwidacji fortyfikacji oraz adaptacji pomieszczeń na biura i mieszkania urzędników, ale bez większych szkód dla manierystycznych sztukaterii. Autorem projektu był Josef Hardtmuth, który zasłynął też jako wynalazca sztucznego grafitu i sztucznego pumeksu. Książę Alois był tak zafascynowany bučovickimi arkadami, że chciał je przenieść do przebudowywanego w tym samym czasie pałacu w Wiedniu. Hardtmuthowi udało się jednak go odwieść od tego pomysłu, gdyż na arkadach wspiera się dach pałacu i taka operacja skutkowałaby po prostu zniszczeniem budowli. Aż do 1945 r. pałac należał do Lichtensteinów, choć do innej gałęzi rodu niż wymienieni wyżej książęta. Nadal mieścił biura i archiwum. W 1924 r. część zadań administracyjnych zostało przeniesionych z Bučovic do Olomuńca, a w uwolnionych pomieszczeniach otwarto muzeum prowadzone przez lokalne stowarzyszenie. Dzięki położeniu na uboczu, wśród lasów i w rejonie pozbawionym znaczącego przemysłu, pałac nie uległ zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Wyposażenie zostało jednak latem 1944 r. wywiezione najpierw do Wiednia, a potem do Vaduz (Lichtenstein). Po zakończeniu wojny rezydencję przejęły władze państwowe [*Lichtenštejni na Bučovicích* b.r.w.], a w latach 1960–1965 przeprowadzono rewitalizację ogrodu [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 28].

a)

b)

Ryc. 7. Pałac w Bučovicach: a) elewacja główna (wschodnia); b) elewacja zachodnia z fragmentem ogrodu formalnego; c) arkadowy dziedziniec z manierystyczną fontanną; d) zbliżenie arkad ozdobionych reliefami, z których żaden się nie powtarza

Źródło: fot. autor, 2015

W pałacu w Bučovicach przygotowano jedną główną trasę i dwie dodatkowe. Zasadnicza trasa udostępnia reprezentacyjne i prywatne komnaty rezydencji, które odznaczają się unikatowymi stropami pokrytymi manierystycznymi sztukateriami i malowidłami o motywach przyrodniczych (z ich powodu pałac w czasach swojej świetności był uznawany za jedną z najwspanialszych budowli Moraw). Ponadto zwiedza się m.in. zbrojownię i barokową kaplicę pw. Wniebowzięcia NMP, która powstała z inicjatywy Katarzyny z Boskowiców Lichtenstein, żony Maxmiliána Lichtensteina [*Reprezentační sály (s průvodcem)* b.r.w.]. Zwiedzanie trwa 45 minut, odbywa się z przewodnikiem i jest możliwe od początku kwietnia do końca października. Do 2017 r. jedynym uzupełnieniem zasadniczej trasy była zmieniająca się co roku wystawa czasowa. 30 czerwca 2017 r. otwarto jednak nową, interaktywną wystawę pt. „Morawski arystokrata w labiryncie świata” (czes. *Moravský aristokrat v labirintu světa*), która przedstawia dzieje morawskiej szlachty w epoce renesansu, kiedy region ten przeżywał ekonomiczny i kulturalny rozkwit. Ważne i czasem dramatyczne wydarzenia (m.in. konflikty religijne na przełomie XVI i XVII w.) pokazywane są przez perspektywę codziennego życia szlachty, jej zainteresowań i aktywności na polu ekonomicznym i społecznym. Wiele jest odniesień do innych morawskich rezydencji, choć uwaga skupiona jest na bučovickéj [*Moravský aristokrat v labirintu světa* b.r.w.]. Wystawa została przygotowana zgodnie z zasadami nowoczesnego muzealnictwa [por. np. Janus 2015; Kesner 2005; Laskowska 1996; Wacłęga 2016]. Przedstawiane są zarówno oryginalne dzieła, jak i reprodukcje i kopie, które często można dotknąć. Najciekawsze eksponaty wystawione są we w pełni przeszklonych witrynach stojących pośrodku pomieszczenia, dzięki czemu można je oglądać ze wszystkich stron. W prawie każdym pokoju znajdują się dotykowe panele, które pozwalają na poszerzenie wiedzy. Przygotowano też ofertę dla dzieci, która ma je zachęcić do przyswojenia najważniejszych informacji. Co ważne, wystawa „Morawski arystokrata w labiryncie świata” dostępna jest przez cały rok od wtorku do niedzieli, co pokazuje, że władze bučovického pałacu postanowiły się włączyć w „walkę” o turystę, który niekoniecznie zwiedza Republikę Czeską tylko latem. Jest to jeden z dwóch całorocznie otwartych obiektów w Jihomoravském kraju pozostających w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków, przy czym jedynym pałacem (drugim obiektem jest bowiem modernistyczna Willa Stiassni w Brnie). Jak dotąd pałac bučovický nie należy do szczególnie popularnych zabytków Republiki Czeskiej (tab. 9), ale być może w związku z nową ofertą się to zmieni.

Dodatkowo na początku sezonu letniego (najczęściej początek kwietnia) pałac jest przystrojony kwiatami i turyści są prowadzeni według specjalnego programu. W wybranych terminach podczas zasadniczej trasy aktorzy odgrywają scenki rodzajowe z życia dworu. Bilety wstępu są w takich sytuacjach droższe [*Speciální prohlídky (květinová výstava, hrané*

prohlídky) b.r.w.]. Ponadto, na drugim piętrze pałacu funkcjonuje filia Muzeum Vyškovska, która przedstawia dzieje miasta Bučovice i jego okolic od paleolitu do 1945 r. Jest czynna tylko w sezonie letnim – od kwietnia do października. W zbiorach znajduje się około 8000 eksponatów, m.in. znaleziska archeologiczne, ludowa ceramika z XVIII i XIX w., obrazy na szkle, numizmatyka czy proporce cechowe [*Muzeum Bučovice – sbírky* b.r.w.]. Uzupełnieniem dla oferty kulturalnej jest działająca na parterze pałacu kawiarnia, która dysponuje także kąciem dla dzieci. Kolejne lokale gastronomiczne znajdują się w miejscowości, w odległości od 150 do 300 m od rezydencji. Dostępność pałacu dla osób niepełnoprawnych ruchowo jest ograniczona. Choć większość ekspozycji znajduje się na parterze (trasa zasadnicza z wyjątkiem kaplicy i cała wystawa pt. „Morawski arystokrata w labiryncie świata”), to do pokonania są schody dzielące pałac od otaczającego terenu. Schody prowadzą też do ogrodu.

Tab. 9. Frekwencja w pałacu Bučovice w latach 2010–2017

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba zwiedzających	7 805	9 468	8 427	7 666	10 931	7 576	10 272	11 813

Uwagi: dane nie obejmują filii Muzeum Vyškovska działającej w pałacu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2010 b.r.w.*, s. 46; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2011 b.r.w.*, s. 28; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2012 b.r.w.*, s. 28; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2013 b.r.w.*, s. 28; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2014 b.r.w.*, s. 25; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2015–2017 b.r.w.*, s. 46.

Szpital Kuks

Barokowy szpital (ryc. 8) we wsi Kuks niedaleko Dvůru Králové nad Labem powstał w XVIII w. z inicjatywy hrabiego Františka Antonína Šporka (1662–1738) [Pavelec et al. 2014, s. 80], którego ojciec Jan za swoje zasługi na polu walki zyskał od cesarza w 1664 r. nie tylko tytuł szlachecki, ale także rozległe państwo. Na tym terenie jego najstarszy syn, czyli właśnie František Antonín, zbudował wiele okazałych budowli, zatrudniając przy tym cenionych barokowych artystów, przede wszystkim malarza Petra Brandla i rzeźbiarza Matyáša Bernarda Brauna. Prace w Kuksie rozpoczęły się w 1692 r., po potwierdzeniu leczniczych właściwości tutejszych źródeł. Špork postanowił stworzyć tu uzdrowisko, które na początku XIX w. było porównywane z takimi europejskimi kurortami jak Spa czy Akwizgran i prześcigało pod względem renomy Karlovy Vary [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 31], niestety potem upadło. Założenie składało się z dwóch części rozdzielonych korytem Łaby – na jej lewym brzegu powstały łazienki wraz z pałacem, zaś na prawym – kościół ze szpitalem oraz plac do gier (ryc. 8a). Oba fragmenty łączy most, wyznaczający oś założenia [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 82; Pavelec et al. 2014, s. 81–85]. Pierwsza część zaczęła powstawać właśnie w 1692 r. i już dwa lub trzy lata później źródło miało funkcjonować, choć prace budowlane trwały nadal, ze szczególnym nasileniem około 1710 r. W tym czasie zastąpiono prowizoryczne, drewniane łazienki kamienną budowlą, która mieściła także apartamenty Šporków. Od tego pałacyku ku rzece sprowadzały monumentalne schody z bogatą dekoracją rzeźbiarską. Większość budowli na lewym brzegu rzeki uległa zniszczeniu na początku XX w. Po drugiej stronie rzeki w latach 1708–1710 stanął na planie ośmioboku potężny kościół pw. Trójcy Świętej (ryc. 8b), w którego krypcie, dokończonej zapewne około 1712 r., złożono szczątki Jana Šporka. Sąsiaduje z nim dawny szpital Braci Miłosiernych z 1697 r., jednopiętrowy, założony na planie prostokąta. Projektantem wszystkich budowli był najprawdopodobniej znany architekt doby baroku Giovanni Battista Alliprandi, choć szpital przebudowano w latach 1768–1769 według projektu L. Niederoeckera [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 31]. Budowle na

prawym brzegu Łaby przetrwały do naszych czasów w dość dobrym stanie. Wyróżnia je przede wszystkim główna, północna fasada, którą zdobią piaskowcowe rzeźby Matyáša Brauna z lat około 1715–1718 (alegorie cnót i przywar, ryc. 8b), uznawane za najważniejsze dzieła szczytowego okresu baroku w Czechach (obecnie wystawione są kopie, a oryginały można oglądać w jednym z pomieszczeń szpitala) [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 82]. Wewnątrz szpitala najcenniejsza jest apteka (ryc. 8c), której wystrój pochodzi z połowy XVIII w. [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 32]. Za kompleksem kościelno-szpitalnym znajduje się m.in. ogród formalny (ryc. 9d) z rzeźbami B.J. Zwengsa z 1701 r. i z pracowni Brauna z około 1732 r. [Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 82; Pavelec et al. 2014, s. 84]. W pracowni Brauna powstało wiele innych, w dużym stopniu niezachowanych rzeźb, m.in. krasnali, które uatrakcyjniały całe założenie. Zespół rzeźb samego Brauna można również zobaczyć w plenerze około 3 km na zachód od Kuksu – szereg postaci religijnych wyrzeźbił on w latach 1726–1733 bezpośrednio w tamtejszych wychodniach piaskowcowych skał. Od jednej z grup rzeźbiarskich cały kompleks jest określany jako Betlejem (czes. *Betlém*) [Hrubý, Paukrťová, Paukrť, Svoboda, Životská 1990, s. 33–34; Otruba, Ptáček, Švorc 2007, s. 82].

W ostatnich latach trwa kompleksowa rewitalizacja kompleksu szpitalnego w Kuksie, mająca na celu nie tylko restaurację budowli wraz z wnętrzami, ale także odtworzenie wyglądu otoczenia, przede wszystkim tarasów po stronie północnej (z kopiami rzeźb Brauna) i ogrodów po stronie południowej (ryc. 9). Cały projekt pn. „Kuks – Granátové jablko”, rozplanowany na lata 2009–2019, pozwoli na poprawę nie tylko stanu technicznego budowli, ale także – co chyba ważniejsze z perspektywy turystów – ich wyglądu, estetyki, a także poszerzenie oferty. Wraz z remontem kolejnych fragmentów dawnego szpitala poszczególnym pomieszczeniom nadawane są nowe funkcje, np. wraz z odtworzeniem ogrodu ziołowego w sąsiednim dawnym skrzydle gospodarczym otwarto sklep z ziołami i produktami regionalnymi, gdzie część w oferty można także degustować [*Bylinkářství na nádvoří* b.r.w.]. W związku z tym na dziedzińcu przygotowywany jest też letni ogródek konsumpcyjny. W nieużytkowanych dotąd pomieszczeniach szpitala powstało Regionalne Centrum Edukacyjne (czes. *Regionální vzdělávací centrum*) z ofertą różnych aktywności. W południowym skrzydle znajdują się sale konferencyjne i pracownie artystyczne (krosna malarskie, stojaki dla rzeźbiarzy). Dawna szpitalna jadalnia, największe pomieszczenie skrzydła zachodniego, wykorzystywana jest do organizacji imprez kulturalnych czy wesel. Nad nią znajduje się z kolei dział naukowy z biblioteką gromadzącą książki przede wszystkim z XVIII i XIX w., czytelnią i magazynami z innymi zbiorami historycznymi. W skrzydle południowych powstała jeszcze sala teatralna z 60 miejscami. Centrum dysponuje też 35 miejscami noclegowymi, w większości w pokojach dwuosobowych, z których dwa są przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych ruchowo [*Regionální vzdělávací centrum* b.r.w.]. Z kolei w dawnym spichlerzu otwarto już wcześniej dużą restaurację. Prowadzone prace pozwoliły na stworzenie dodatkowych toalet, przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Z resztą – co zaznaczono wyżej (tab. 7) – szpital Kuks jako jeden z niewielu zabytków państwowych został adaptowany tak, że wszystkie trasy zwiedzania (z wyjątkiem krypty) i większość pomieszczeń ważnych dla turystów są dla tej grupy turystów osiągalne. Już przed realizacją projektu rewitalizacji dla zwiedzających dostępne były także usługi przechowania bagażu i sprzedaży pamiątek [*Něco navíc pro spokojenost návštěvníků* b.r.w.]. Także już wcześniej w piwnicach frontowego skrzydła działała galeria czeskich i morawskich win, która nawiązuje do tradycji winiarskich w Kuksie (kiedyś uprawiano tu winorośl; obecnie odtworzono jedną winnicę, mającą jednak charakter edukacyjny, ponieważ zasadzono w niej różne odmiany, ponadto przygotowano kilka tablic informacyjnych dotyczących historii winiarstwa i gatunków winorośli). Obecnie

prace restauratorskie przeniosły się na lewy brzeg Łaby, gdzie odremontowano reprezentacyjne schody (ryc. 9e) i część budynków dawnego uzdrowiska.

Ryc. 8. Szpital Kuks: a) widok ogólny na szpital położony na prawym brzegu Łaby z winnicy założonej po lewej stronie rzeki; b) północna elewacja klasztoru wraz z kościołem pw. Trójcy Świętej, na pierwszym planie cykl rzeźb Cnoty i Przywary autorstwa Matyáša Brauna; c) Apteka pod Owocem Granatowca (czes. *Lékárna U Granátového jablka*); d) fragment głównego korytarza z odrestaurowanym cyklem fresków pt. „Taniec śmierci”

Źródło: fot. autor, 2018

Ryc. 9. Postępy w rewitalizacji kompleksu szpitalnego w Kuksie – zdjęcia po lewej przedstawiają stan z 2012 r., a po prawej – z 2018 r.: a) widok z ogrodu w kierunku dziedzińca i tylnej elewacji kościoła pw. Trójcy Świętej; b) fragment dziedzińca z głównym skrzydłem szpitala i tylną elewacją kościoła; c) wschodnia część dziedzińca; d) odtworzenie

ogrodu ziołowego; e) reprezentacyjne schody i dawne budynki uzdrowiskowe na lewym brzegu Łaby

Źródło: fot. autor, 2012, 2018

W 2018 r. do dyspozycji turystów były cztery trasy zwiedzania, podczas gdy jeszcze kilka lat temu były trzy, a wcześniej – tylko jedna. Zasadnicza trasa zajmuje 60 minut. Przewodnik przybliża dzieje kompleksu i pokazuje najważniejsze pomieszczenia. Jej przebieg w ostatnich latach nie uległ zasadniczym zmianom. Zwiedzanie rozpoczyna się od wystawy historycznej, która poprzez obrazy, grafiki, projekty budowlane i makietę obrazuje dzieje Kuksu i założenia kompozycji przestrzennej. Następnie przechodzi się głównym korytarzem z odrestaurowanym cyklem fresków pt. „Taniec śmierci” (ryc. 8d) oraz zwiedza się kościół Trójcy Świętej, pomieszczenia z nimi związane (m.in. zakrystia) i barokową aptekę (czes. *Lékárna U Granátového jablka*, ryc. 8c). Trasa kończy się przejściem przez dziedziniec do dużego pomieszczenia, w którym zgromadzono oryginały rzeźb Brauna z serii Cnót i Przywar [*Hospitál (základní okruh)* b.r.w.]. Uzupełnieniem trasy zasadniczej może być wizyta w krypcie pod kościołem, gdzie spoczywają przedstawiciele rodzin Špork i Swéerts-Špork. Jej zwiedzanie, obowiązkowo z przewodnikiem, trwa 15 minut. Wydzielenie krypty z głównej trasy z jednej strony wpisuje się w opisane wyżej mnożenie tras, z drugiej – wydaje się właściwe, biorąc pod uwagę specyficzny charakter pokazywanego dziedzictwa, odpowiadający tanatoturystyce. Nie wszyscy turyści mogą być bowiem zainteresowani zwiedzaniem miejsca pochówku. Ze względu na tradycje medyczne w szpitalu od 1994 r. działa Czeskie Muzeum Farmaceutyczne, pozostające w strukturze Uniwersytetu Karola w Pradze. Dawniej jego zwiedzanie było osobną ofertą, ale od pewnego czasu bilety na wszystkie trasy w kompleksie sprzedawane są w jednym miejscu. Dotychczasowa trasa zwiedzania została podzielona na dwie, z których jedna przedstawia rozwój aptek od baroku do współczesności i odbywa się pod opieką przewodnika [*Historie lékáren* b.r.w.], zaś druga przybliża zmiany w wytwarzaniu leków i jest dostępna bez przewodnika [*Historie výroby léků* b.r.w.]. W przypadku pierwszej trasy pewne wątpliwości budzi fakt, że uwzględnia także Aptekę pod Owocem Granatowca, stąd dla osób, które uczestniczyły już w zasadniczej trasie zwiedzania po szpitalu, część wewnątrz i treści się powtarza (trasa dotycząca rozwoju aptek trwa około 30 minut, z czego na najcenniejszą, barokową aptekę przeznacza się 10 minut). Wszystkie trasy są dostępne do zwiedzania od początku kwietnia do końca października od wtorku do niedzieli w bardzo zbliżonych godzinach w poszczególnych miesiącach. W tym okresie działa też restauracja w spichlerzu. Inne lokale gastronomiczne znajdują się na lewym brzegu Łaby, we wsi Kuks. Przez cały rok otwarte są ogrody. Wszystkie działania restauratorskie, organizacyjne i popularyzatorskie prowadzone w ostatnich latach znalazły wyraz w coraz wyższej frekwencji zwiedzających szpital Kuks (tab. 10). Co prawda w okresie, kiedy prace remontowe były najbardziej nasilone, liczba zwiedzających spadła, ale od 2015 r. (koniec zasadniczych prac restauratorskich) uległa znacznemu wzrostowi. Obiekt znajduje się obecnie w trzeciej dziesiątce najbardziej popularnych zabytków w Republice Czeskiej – w 2017 r. zajmował 27. miejsce (tab. 6).

Tab. 10. Frekwencja w szpitalu Kuks w latach 2010–2017

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Liczba zwiedzających	55 457	45 417	29 266	37 064	b.d.	141 950	105 913	110 810

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2010 b.r.w.*, s. 33; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2011 b.r.w.*, s. 22; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2012 b.r.w.*, s. 22; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2013 b.r.w.*, s. 22; *Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2015–2017 b.r.w.*, s. 34; *Památkové objekty 2016... b.r.w.*, s. 15; *Šilová, Lindnerová 2018*, s. 40.

Podsumowanie i wnioski

Zabytki architektury stanowią kluczowy element, wokół którego rozwija się turystyka kulturowa Republiki Czeskiej. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywają obiekty państwowe, czyli pozostające w zarządzie Narodowego Urzędu ds. Zabytków, ministerstw, władz wojewódzkich, gminnych lub miejskich. Jest ich nie tylko najwięcej, ale mogą pochwalić się najwyższą frekwencją i ożywioną działalnością kulturalną. Jednocześnie podejmują szereg aktywności, mających na celu przyciągnięcie zwiedzających. Z jednej strony jest to odpowiedź na duży ruch turystyczny w kraju, który w coraz mniejszym stopniu koncentruje się w sezonie letnim. Z drugiej – stanowi odzwierciedlenie rosnącej konkurencji między zabytkami, zarówno pomiędzy trzema ich grupami ze względu na sposób administracji (obiekty państwowe, prywatne i zarządzane społecznie), jak i w obrębie każdej z nich. Zarządcy zabytków, by uczynić ich propozycje bardziej atrakcyjnymi, wydłużają czas, kiedy budowle są dostępne do zwiedzania, ale przede wszystkim starają się, żeby oferta cały czas się zmieniała, czasem nawet zaskakując nietypowym sposobem interpretacji dziedzictwa. Trzeba bowiem pamiętać, że zabytkowy obiekt udostępniający swoje wnętrza, często zwany muzeum wnętrza, jak inne placówki muzealne musi dostarczyć wrażeń, przeżyć i doświadczeń zwiedzającym. A to jest możliwe właśnie poprzez nawiązanie nie tylko do historycznej siedziby samej w sobie, ale przede wszystkim do osób ją zamieszkujących lub pracujących w niej (nie tylko władcy, arystokracja czy zakonnicy, ale też służba, pracownicy majątku), znaczenia obiektu dla rozwoju gospodarczego okolicy i wydarzeń z nim związanych. Poprzez odpowiednie gospodarowanie zbiorami można opowiedzieć przeszłość w taki sposób, by zainteresowała dorosłych i dzieci, odnosząc się zarówno do historii powszechnej, jak i lokalnej.

W Republice Czeskiej w zasadzie standardem powoli staje się nocne zwiedzanie zamków czy pałaców lub oprowadzenie przez przewodników w przebraniach (stroje odzwierciedlające epokę bądź postaci bajkowe lub legendarne). Chodzi jednak w szczególności o to, by pokazać daną budowlę tak, jakby trwało w niej normalne życie, najlepiej w okresie jej rozkwitu. Stąd często zmieniana stylizacja pomieszczeń i liczne odwołania do osób w nich żyjących, np. poprzez obrazy, korespondencję, ich ulubione przedmioty. Narracja tras zwiedzania koncentruje się na wybranych postaciach, wydarzeniach historycznych lub okresie. Coraz popularniejsze jest przystrajanie rezydencji odpowiednio do pory roku – we wnętrzach można zobaczyć wystawy kwiatów na wiosnę, dekoracje bożonarodzeniowe czy wielkanocne, płody rolne późnym latem i wczesną jesienią. Oczywiście zwiększana jest także liczba tras zwiedzania. Poza zasadniczymi, odpowiadającymi głównemu przeznaczeniu i charakterowi obiektu, pojawiają się trasy dodatkowe po pomieszczeniach gospodarczych, piwnicach, strychach. Część z nich ma formę „sztucznej” atrakcji (np. wystawy straszylek w podziemiach), ale coraz częściej w ramach takich nietypowych wędrówek odnosi się do historii budowli, sposobów ich wznoszenia (np. specyficzna konstrukcja dachu lub najstarsze fragmenty murów w podziemiach) czy warunków życia służby. Wyrazem poważnego traktowania odbiorców są oferty specjalistycznego oprowadzania tematycznego przez osoby o konkretnym wykształceniu (historyk sztuki lub architektury, architekt krajobrazu, botanik itp.). Ciekawą propozycją jest zwiedzanie budowli w trakcie restauracji, gdzie turyści mogą oglądać, jak przebiegają prace, z wykorzystaniem jakich technik, z jakimi problemami trzeba się mierzyć (np. na terenie ogrodu w Bečovie nad Teplou umieszczono kilka tablic informacyjnych obrazujących restaurację zamku i pałacu, a także relikwiarza św. Maura; dużo uwagi temu zagadnieniu poświęca się w pałacu w Uherčicach; w sezonie 2018 zasadnicza trasa zwiedzania pałacu w Ploskovicach wiodła przez odrestaurowywane pomieszczenia). Jednocześnie rozbudowywana jest oferta dla dzieci, która ma łączyć zabawę z nauką.

Wydłużenie okresu otwarcia wybranych zabytków zmienia obraz zimowej Republiki Czeskiej, która w tym okresie dotąd kojarzyła się przede wszystkim z narciarstwem. W wielu regionach turysta kulturowy w okresie zimowym nie znajdował żadnej oferty, gdyż nie tylko zamki, pałace czy klasztory były zamknięte, ale także wiele z muzeów czy galerii. Zostawało mu jedynie oglądanie budowli z zewnątrz lub umawianie się na indywidualne zwiedzanie, które i tak nie zawsze było możliwe, a poza tym jest znacznie droższe. Obecnie sytuacja powoli się zmienia, do czego przyczyniają się m.in. zabytki państwowe (a także muzea, głównie jednak prywatne, w szczególności położone w pobliżu ośrodków narciarskich). Co prawda jak dotąd tylko kilkanaście obiektów administrowanych przez państwo jest dostępnych całorocznie, ale w latach 80. czy 90. XX w. nie było takich zabytków w zasadzie w ogóle, a ponadto liczba ta obecnie sukcesywnie zwiększa się z roku na rok. Może to przyciągnąć nie tylko turystów, którzy planują dłuższy pobyt w Republice Czeskiej, ale także osoby przejeżdżające przez ten kraj, np. Polaków jadących na narty w Alpy, którzy w ramach odpoczynku w podróży mogą spędzić jedną noc w atrakcyjnej miejscowości, przy okazji zwiedzając tamtejszą rezydencję czy klasztor.

Działania podejmowane przez zarządców zabytków państwowych w Republice Czeskiej czasem mogą być wzorem do zmian podejmowanych także w polskich zabytkach, których oferta często jest ciągle dość tradycyjna. Co prawda np. władze zamku Książ podejmują szereg działań marketingowych i organizują liczne wydarzenia kulturalne gromadzące wiele osób, w tym nocne zwiedzanie, udostępniane są też nowe pomieszczenia. Nadal jednak w wielu obiektach (np. Łańcut, Brzeg, ale nawet Wawel) nie widać zbyt wielu posunięć, które były odpowiedzią na potrzeby i zainteresowania turystów innych niż „standardowi”, chociażby rodziny z dziećmi, niepełnosprawni lub osoby bardziej interesujące się historią lub architekturą. Przytoczone szczegółowo w artykule propozycje trzech obiektów pokazują, że można ukształtować ofertę tak, by uzyskać względną równowagę pomiędzy oczekiwaniami turystów, względami technicznymi i konserwatorskimi. Zespół budowli w Bečovie nad Teplou, choć ciągle niedostępna jest najcenniejsza i najciekawsza jego część, należy do najliczniej odwiedzanych obiektów zabytkowych dzięki wystawie poświęconej unikalnemu relikwiarzowi św. Maura. Pałac Bučovice, choć leży poza głównymi szlakami turystycznymi Republiki Czeskiej, próbuje przyciągnąć zwiedzających nowoczesną, atrakcyjną formą wystawy, która jest dostępna całorocznie. Z kolei w przypadku szpitalu Kuks wzrost frekwencji jest wynikiem realizacji wielkoskalowego projektu rewitalizacji zabytkowego kompleksu.

Bibliografia

- Brych V., Přenosilová V., Rendek J., 2002, *Hrady a zámky Libereckého kraje*, Knihy 555, Liberec
- Brych V., Rendek J., 2007, *Hrady, zámky a tvrze na Moravě a ve Slezsku*, Ottovo nakladatelství, Praha
- Durdík T., 2000, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Libri s.r.o. nakladatelství, Praha
- Girsa V., Hanzl M., Michoinová D., Wízovský T., 2009, *Hrad Bečov – projekt konzervace a prezentace*, Národní památkový ústav, Praha
- Hrala V., 2002, *Geografie cestovního ruchu*, Idea servis, Praha
- Hrubý V., Paukrťová Z., Paukrť V., Svoboda L., Životská J., 1990, *Hrady a zámky východních Čech*, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje, Pardubice
- Janus K., 2015, *Muzea i ludzie*, [w:] Banaś A., Janus K. (red.), *Laboratorium muzeum. Społeczność*, Muzeum Warszawy, Warszawa, s. 9–19
- Kesner L., 2005, *Marketing a management muzeí a památek*, Grada, Praha
- Kołodziejczyk K., 2016, *Jak to się robi w Republice Czeskiej? Trzy przykłady restauracji i turystycznego wykorzystania zabytkowych obiektów rezydencjonalnych*, „Turystyka Kulturowa” (www.turystykakulturowa.org), nr 2/2016 (marzec–kwiecień 2016), s. 6–45

- Kołodziejczyk K., 2017, *Muzea regionalne w Republice Czeskiej – różnorodność użytkowania zabytkowych siedzib*, „Turystyka Kulturowa” (www.turystykakulturowa.org), nr 6/2017 (listopad–grudzień 2017), s. 94–139
- Kruczek Z., 2014, *Frekwencja w atrakcjach turystycznych*, Polska Organizacja Turystyczna, Kraków–Warszawa
- Kruczek Z., 2017, *Frekwencja w atrakcjach turystycznych w latach 2011–2015. Dynamika, trendy, studia przypadku*. Proksenia, Kraków
- Kultura w 2017 r., 2018, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
- Kuthan J., 2001, *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, Nakladatelství Akropolis, Praha
- Laskowska J., 1996, *Nowe tendencje w muzealnictwie*, „Konteksty: Polska Sztuka Ludowa”, t.50, z.1–2, s. 66–75
- Łuczyński R.M., 2012, *Szlacheckie i arystokratyczne rezydencje w Sudetach czeskich: Sudety Zachodnie i Środkowe*, Wydawnictwo Kartograficzne Ego-Graf, Wrocław
- Łuczyński R.M., 2015, *Szlacheckie i arystokratyczne rezydencje w Sudetach czeskich: Sudety Wschodnie*, Wydawnictwo Kartograficzne Ego-Graf, Wrocław
- Mika M., 2008, *Turystyka kulturowa*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 210–214
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008a, *Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008b, *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa” (www.turystykakulturowa.org), nr 1/2008 (listopad 2008), s. 4–21
- Musil F., Plaček M., Úlovec J., 2005, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945*, Libri s.r.o. nakladatelství, Praha
- Navrátil J., Pícha K., Hřebcová J., 2010, *The Importance of Historical Monuments for Domestic Tourists: The case of South-Western Bohemia (Czech Republic)*, Moravian Geographical Reports, Vol. 18, 1, s. 45–61
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2010*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2011*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2012*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2013*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2014*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Návštěvnost památek w krajích ČR w roce 2015–2017*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Otruba I., Ptáček J., Švorc L., 2007, *101 našich nejkrásnějších zahrad a parků*, Nakladatelství Pavel Dobrovský – BETA, Praha
- Památkové objekty 2016: výběr ze základních statistických údajů o kultuře v České republice*, b.r.w., Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha
- Pavelec P., Cichrová K., Hrbatý S., Kalábová L., Konečný M., Kubů N., Lukášová E., Ouradová L., Panenková D., 2014, *Hrady a zámky obježované a opěvované: průvodce výstavou*, Národní památkový ústav, Praha
- Plaček M., 1996, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Libri s.r.o. nakladatelství, Praha
- Royt J., b.r.w., *Uměleckohistorický průzkum nástěnných maleb v hradní kapli na Bečově*, Národní Památkový Ústav, b.m.w
- Šilová H., Lindnerová V., 2018, *Základní statistické údaje o kultuře v České republice 2017, I. díl: Kulturní dědictví: muzea, galerie a památkové objekty*, Národní informační a poradenské středisko pro kulturu (NIPOS), Centrum informací a statistik kultury, Praha

- Ullmannová P., 2007, *Sledování návštěvnost ivybraných památek Středočeského kraje podle jazyka prohlídky*, Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Praha (praca licencjacka)
- Vaško M., 2002, *Cestovní ruch a regionální rozvoj*, Vysoká škola ekonomická Praha, Praha
- Vlček P., 2001, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Libris.r.o. nakladatelství, Praha
- Vystoupil J., Šauer M., 2012, *Geography of tourism of the Czech Republic*, [w:] J. Wyrzykowski, K. Widawski (red.), *Geography of tourism of Central and Eastern Europe countries*, Institute of Geography and Regional Development, University of Wrocław, Wrocław, s. 103–139
- Abecední seznam hradů, zámků a dalších památek ve správě Národního památkového ústavu*, b.r.w., <https://www.npu.cz/seznam-pamatek> [28.12.2018]
- Bylinkářství na nádvoří*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/informace-pro-navstevniky/Bylinkarstvi> [12.01.2019]
- Historické budovy v areálu*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/o-arealu/historicke-budovy> [12.01.2019]
- Historie hradu a zámku*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/o-arealu/historie> [12.01.2019]
- Historie lékáren*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1670-historie-lekaren> [12.01.2019]
- Historie výroby léků*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1671-historie-vyroby-leku> [12.01.2019]
- Historie zámku Bučovice*, b.r.w., <https://www.zamek-bucovice.cz/cs/o-zamku/historie> [12.01.2019]
- Hospitál (základní okruh)*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1666-hospital-zakladni-okruh> [12.01.2019]
- Lichtenštejni na Bučovicích*, b.r.w., <https://www.zamek-bucovice.cz/cs/o-zamku/Lichtenstejni-na-zamku-v-Bucovicich> [12.01.2019]
- MonumNet*, b.r.w., <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php> [28.12.2018]
- Moravský aristokrat v labyrintu světa*, b.r.w., <https://www.zamek-bucovice.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/23244-moravsky-aristokrat-v-labyrintu-sveta> [12.01.2019]
- Muzeum Bučovice – sbírky*, b.r.w., <http://www.muzeum-vyskovska.cz/sbirky/muzeum-bucovice/> [12.01.2019]
- Něco navíc pro spokojenost návštěvníků*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/informace-pro-navstevniky/Doplňkove-sluzby> [12.01.2019]
- Památkový katalog*, b.r.w., <https://www.pamatkovykatalog.cz/> [28.12.2018]
- Procházka minulostí*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/5671-prochazka-minulosti> [13.01.2019]
- Regionální vzdělávací centrum*, b.r.w., <https://www.hospital-kuks.cz/cs/vzdelavaci-centrum> [12.01.2019]
- Relikviář pro každého*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/5664-relikviar-pro-kazdeho> [13.01.2019]
- Relikviář sv. Maura*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1581-relikviar-sv-maura> [13.01.2019]
- Reprezentační sály (s průvodcem)*, b.r.w., <https://www.zamek-bucovice.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/6866-1-reprezentacni-saly-s-pruvodcem> [12.01.2019]
- Speciální prohlídky (květinová výstava, hrané prohlídky)*, b.r.w., <https://www.zamek-bucovice.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/6974-3-specialni-prohlidky-kvetinova-vystava-hrane-prohlidky> [12.01.2019]
- Waciegą S., 2016, *Współczesne inspiracje muzeologiczne – relacja z pierwszej szkoły letniej w Czechach*, <http://muzeoblog.org/2016/09/06/inspiracje2016/> [18.12.2017]
- Zámecké interiéry*, b.r.w., <https://www.zamek-becov.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1915-zamecke-interiery> [13.01.2019]

State architectural monuments open to the public in the Czech Republic – functional analysis

Key words: monuments, castles, palaces, Czech Republic, accessibility

Abstract

The Czech Republic is a popular destination for cultural tourism, which develops on the basis of exceptionally numerous architectural monuments. They belong to various entities (state, associations, religious communities, companies, private individuals), which is reflected in the way they are made available. This article focuses on the functioning of historic buildings owned by the state, i.e. those administered by the National Office for Monuments, ministries, regional or municipal authorities. The statistical data on tourist traffic in monuments and cultural activities related to them has been examined; moreover, the tourist offer of objects managed by the National Office for Monuments was analysed in more detail. Selected examples show the most popular forms of making facilities accessible and more interesting changes in this area in recent years, with particular emphasis on the period of political transformation and the latest changes resulting from the shift in the concepts in museology and ways of functioning of cultural facilities. State monuments play a key role when it comes to sightseeing tourism in the Czech Republic, even strengthening their position in relation to other forms of ownership. The opening time of the building is extended, new offers are introduced that popularise the heritage, more and more attempts are made to respond to the needs of families with children or people with disabilities.